
Bergensposten.

Innhold

Fra redaktøren.....	2
Minneord: Lars Erik Øyane (1953-2022).....	3
Gina Dahl: Bergenserne reiser til julestjernen.....	5
Gunnar Skadberg: Sophus og Karoline Tomine Pihl	17
Gunnar Skadberg: Georg Prahls offiser, grafiker og industripioner	29
Yngve Nedrebø: Fire vesser i Salhus.....	47

Fra redaktøren:

Vi har dessverre hatt produksjonsvansker, knyttet til skrivere. Derfor er denne utgaven forsinket.

Lars Øyane var lesesalgjest og stod stadig i kontakt med institusjonen, også i de lange periodene han bodde i utlandet. Han arbeidet gjennom hele sitt voksne liv med bygdebøkene for Luster, Jostedal og Hafslo og var nesten i mål da han dessverre gikk bort i sommer.

Vi har fått bidrag fra Gina Dahl, som i mange år var knyttet til Statsarkivet i Bergen, men som nå er ansatt ved Universitetsbiblioteket i Bergen. Hun har denne gangen skrevet om teaterforestillingene om «Reisen til Julestjernen»,

Gunnar Skadberg er bosatt i Stavanger, men har vært en flittig bidragsyter til Bergensposten og som regel om tema som har forankring både til Bergen og Stavanger. I dette nummeret er det offiseren og gründeren Georg Prahll han forteller om i den ene historien og agitatoren Sophus Pihl og hans familie i den andre.

Det har ikke alltid vært fred og fordragelighet mellom folk fra forskjellige bygder på Vestlandet. Det har til tider vært kjekling og sjikane, og enkelte ganger åpen konflikt. Et eksempel presenterer vi i dette nummeret. Gjestgiveriet i Salhus ble scene for et oppgjør mellom fire unge menn fra Voss og innehaver og andre gjester i Salhus. Vessene følte seg diskriminert og nedvurdert, og reagerte med sinne og slagsmål.

Vi planlegger et nummer til i høst, og håper å få det ut i slutten av november.

Yngve Nedrebø

Minneord:

Lars Erik Øyane (1953-2022) - satte en ny standard for bygdebokarbeid

Da Lars Erik Øyane i juni ble innlagt for operasjon meldte han «ingen grunn til bekymring». Mange planer og mye spennende ventet. Dessverre gikk det ikke bra denne gangen, han sovnet inn 7. juli, 68 år gammel.

Med drøye to meter på strømpelesten, stort format, blomstrende klær og iøynefallende skjegg var han lett kjennelig. Tross helsemessige utfordringer beholdt han hele tiden sitt gode humør og sin ukuelige optimisme.

Lars vokste opp på Hop i Fana. Familien drev Fana Bokhandel og den skulle Lars overta. Han fikk prokura i bokhandelen i 1974 og ble siviløkonom fra NHH i desember 1975, 22 år gammel. Han begynte i bokhandelen, men det fristet ham ikke å vie hele livet sitt til slikt arbeid.

Det var slektsgransking som var den store interessen til Lars. Høsten 1976 gav han ut en stor og særdeles godt dokumentert bok om «The Aaberge Family History». Flertallet av slektingene befant seg i USA, og i arbeidet med innsamling av stoffet hadde Lars skaffet seg bil og krysset USA på jakt etter personer, kilder og data.

Lars stiftet tidlig familie og bosatte seg sammen med sin kone i Belgia. Han hadde siden 1975 hatt avtale med Lusterbygdeboknemnd og Luster kommune om å skrive bygdebok for Luster. Det arbeidet kunne han like greit gjøre fra utlandet som i Norge.

Da familien flyttet tilbake til Norge i 1986 var den vokst til fire og da var det for å overta bokhandelen på Nesttun.

På 1980-tallet var bokhandlerbransjen i endring, med økende konkurranse, og der nye kjøpesentre førte til nye handlemønstre. Omsetningen av bøker var allerede fra før sterkt påvirket av alle bokklubbene som hadde dukket opp fra 1960-tallet av. Bokhandlerbransjen svarte med å etablere store kjeder. For de som ble stående utenfor, ble det stadig vanskeligere å greie seg. Som følge av alt dette ble det store omstillingsbehov. Det var skoleboks-

get om høsten og julesalget som kunne gi overskuddet bedriften skulle leve av resten av året.

Lange dager på kontoret og i butikken skulle kombineres med bygdebokarbeid kveld og i helger. Det ble mange ekstremt lange arbeidsuker. Voksende helseproblemer gjorde sitt til at det etter hvert ble et utålelig slit.

I 1996 kastet han inn håndkledet for Fana Bokhandel. Nå skulle han få konsentrere seg om bygdebokarbeidet.

I 1926 hadde Jon Laberg gitt ut bygdebøker for Luster og Hafslo og de hadde vært regnet som brukbare for sin tid, men med sitt ensidige fokus på gardbrukerfamiliene ble de på 1970-tallet opplevd som utdaterte og særdeles utilstrekkelige. Verken husmenn eller arbeidere hadde fått plass.

Lars var sogning og slektsgransker, og da bygdeboknemnda i Luster tok kontakt med ham i 1975 var han ikke i tvil om å ta på seg å skrive den nye utgaven. Han utformet en ambisiøs plan. I erkjennelsen av at mesteparten av dem som i 1975 hadde Lustra-gener, var bosatt utenfor Luster, skulle utflyttere og utvandrere og deres barn få plass i den nye bygdeboken. Og selvsagt skulle både familiene til husmenn og innerster få plass.

Landegrenser skulle ikke hindre kartlegging og inkludering. Nettverk og utallige reiser og arkivbesøk måtte til. Et enormt papirkartotek ble laget, for så å bli overført til PC og databaser. Det meste lagret han også i hodet. Prosjektet ble radikalt utvidet da Jostedal (1978) og Hafslo (1980) ble tatt med.

Første bindet kom ut i 1984 og i 1991 fullførte han arbeidet med gamle Lus-

ter med publiseringen av bind fire. Bindet for Jostedal kom i 1994, og så kom seks bind for Hafslo mellom 2006 og 2016. Det sjuende og siste bindet for Hafslo (og det tolvte i serien) er nesten ferdig. Det skal fullføres og utgis. Lars så for seg at det som avslutning skulle lages et felles registerbind, og da regnet han med det ville være tid for å begynne å oppdatere første bind!

Lars tilpasset seg og utnyttet gevinstene ved den tekniske utviklingen. De store kartotekene ble til databaser, samtidig som han også lagret mesteparten av dataene i hodet. Han fikk dataregistrert store datamengder, og da Digitalarkivet kom i 1998 var Lars raskt ute med å bli tung bruker. Han så tidlig verdien av Digitalarkivets debattfora og ved hjelp av dem knyttet han til seg mange dyktige hjelpere. Det ble 11843 tema i løpet av drøyt 20 år, og hvis han var fraværende for en tid, kom det etterlysning etter ham («Vi savner deg her»). Lars bidrog til å gjøre foraene til sosiale kanaler for mange mennesker med felles interesse. Han hadde en unik evne til å få folk til å arbeide for seg.

Ved hjelp av den store innsatsen Lars la ned, kombinert med hans evne til å få mange andre til å gi solide bidrag, ble bygdebøkene for Luster, Jostedal og Hafslo komplette i en grad man ikke hadde sett tidligere.

Det ble et livsverk, over 12000 sider, og en enorm samling av detaljert og nøyaktig informasjon. Han satte en ny standard for hva som skulle med i en grundig bygdebok.

Yngve Nedrebø

Gina Dahl

Bergenserne reiser til julestjernen

De aller fleste av oss har sett klassikeren *Reisen til julestjernen*. Filmen, med Knut Risan og Hanne Krogh i hovedrollene, handler om den unge Sonja som jakter på julestjernen på vegne av den triste kongen. Han mistet nemlig datteren sin, prinsesse Gulltopp, da hun ble lurt ut i skogen av den onde greven for å lete etter stjernen.

Men Gulltopp overlever mot alle odds. Det viser seg nemlig at hun ble reddet av en gjøglertropp som ga henne navnet Sonja, og, da troppen besøker kongen, finner Sonja ut at hun må hjelpe til; spådommen sier nemlig at når julestjernen atter en gang skinner på himmelen, vil prinsessen komme tilba-

ke. Helt til slutt får Sonja endelig tak i stjernen, og kongen tilbake sin datter. Men det foregår ikke uten strabaser: når det ser som mørkest ut kommer det en himmeltrapp ned, og deretter blir julestjernen overrakt. Med i historien, som blant annet er inspirert av norske folkeeventyr, er dessuten skapninger som skogsnisser og en grusom heks.

Filmen fra 1976 ble spilt inn i flere bygg, deriblant på Akershus slott og Norsk Folkemuseum, samt på steder som Tynset, Røros og Nannestad. Hanne Krogh var heller ikke ukjent da filmen ble spilt inn; blant annet hadde hun da hun fikk rollen allerede vunnet norske Grand Prix. *Reisen til julestjer-*

*En av hovedscenene i *Reisen til julestjernen* er øyeblikket hvor Sonja får overrakt julestjernen. Her, seansen i oppsettingen av 1955. Ingebjørg Sem Stokke i rollen som Sonja. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.*

Fra oppsettingen av Reisen til julestjernen i 1925. Tore Rønneberg, gift Segelcke, kneler ved kongens føtter. Fotograf: Norland. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

nen ble i 2012 innspilt på nytt i regi av Nils Gaup; denne var imidlertid innspilt i Tsjekkia. Det er likevel den «gamle» versjon som fortsatt blir vist på NRK hver julaften.

Reisen til julestjernen som teater

Reisen til julestjernen var imidlertid ikke opprinnelig en film, men derimot et teaterstykke. Det ble skrevet av Sverre Brandt, som først leverte inn stykket anonymt. Etter en relativt kort forberedelsesperiode ble det så satt opp i Oslo 2. juledag i 1924, og med musikk komponert av Johan Halvorsen.

Stykket ble en braksuksess som reddet Nationaltheatrets slunkne økonomi, og siden ble det et av de mest viste forestillingene i teatrets historie. I januar 1962, for eksempel, kunne stykket feire sin oppføring nr. 500. I etterkant

ble det også satt opp flere andre steder, både nasjonalt og internasjonalt. Selv om man naturlig nok har forsøkt å være tro mot det originale teaterstykket, har endringer kommet til. I det opprinnelige stykket var det for eksempel selveste Jesusbarnet som kom ned himmelstigen sammen med utvalgte engler under tonene til Glade jul. I nyere oppsetninger har imidlertid den kristen-religiøse innpakningen gradvis kommet mer og mer i bakgrunnen.

Også bergenserne slo seg på julestjernebølgen. Allerede i 1925, nærmere bestemt den 15. desember, ble stykket oppført for første gang på Den Nationale Scene (DNS). Og DNS ga seg ikke med 1925-oppsettingen. Stykket ble nemlig også satt opp i årene 1931, 1937 og 1947, samt i 1955 og i 1960. Disse årene ble premieren imidlertid lagt til 2. juledag, som i Oslo.

Bilder av Tore Rønneberg som Sonja sirkulerte også som postkort. Her kort gitt ut i forbindelse med oppsettingen i 1925. Fotograf: Norland. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Fire forskjellige teater-storheter spilte Sonja da stykket ble satt opp i Bergen. Først ut var Tore Løkkeberg, mens det var Norma Balean som spilte Sonja i oppsettingene i 1931, 1937 og 1947. I 1956 var det imidlertid Ingebjørg Sem Stokke som fikk oppgaven med å spille Sonja, mens Sissel Sellæg beklede rollen i 1960-versjonen.

Først ut – Tore Løkkeberg

Den første til å spille Sonja på den bergenske scenen var altså Tore Løkkeberg (1901-1979), gift Segelcke og senere også Raabe. Tore ble født i Fredrikstad, og debuterte i 1921 på turne med Det norske teatret. I 1924 kom hun Bergen, og ble året etter tildelt rollen som Sonja i Reisen til jule-

stjernen. Tore ble i Bergen i fire år, og beklede i denne perioden forskjellige roller – hun spilte blant annet i stykker så som Hamlet, Peer Gynt og Anne Pedersdatter.

Tore forlot imidlertid byen ganske så raskt. Alt i 1928 ble hun engasjert ved Nationaltheatret, hvor hun virket med kun et lite avbrudd frem til 1972; Tore hadde blant annet en viktig rolle under krigen som teaterrepresentant i Hjemmefrontens ledelse. Tore spilte i et utall roller ved Nationaltheatret, og senere skapte hun også sitt eget Teater individuell som blant annet turnerte i USA. Flere av oss kjenner henne likevel mest fra filmer som Den store barnedåpen fra 1931 og Syndere i sommersol fra 1934. Sammen med sin ektemann Raabe var hun dessuten med på

Fra oppsetningen av *Reisen til julestjernen* i 1925. Tore sitter på kne i midten av bildet. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Under: Teaterplakaten trykket til oppsetningen i 1931, den første *Reisen til julestjernen*-forestillingen som Norma var med i. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

å restaurere flere gamle bygninger. På grunn av sin store innsats ble hun da også utnevnt til kommandør av St. Olavs Orden i 1972.

Tore var populær i Bergen, og DNS reklamerte heftig for Tore og *Reisen til julestjernen* i bergensavisene. En annonse i *Morgenavisen* lørdag 19. desember hevdet blant annet at «Dette vakre eventyr skaper begeistring baade hos voksne og barn». Annonsen fortsatte videre med at det var lenge siden stemningen i teateret hadde vært så høy som da himmelstigen som brakte Sonja julestjernen viste seg og Glade jul ljet gjennom lokalet: «Det er længe siden, der har været slik stemning i Teatret som der hvor den gyldne himmelstige viser sig, medens «Glade jul, hellige jul» lyder. Den vakre Sonja faar alles sympati og der er ogsaa stor glæde over julemanden og nissefar og alle de andre smaa hyggelige nisser».

Den Nationale Scene
 Lørdag 26. desbr. (2nen Juledag) kl. 5—7
Lave priser.
 For første gang i ny innstudering:
Reisen til Julestjernen
 Billettpriener: Kr. 3.50, 2.50, 2.00, 1.50, 1.00, 0.76, 0.50
 (1 Billet til billettens størrelse 25 øre 25 øre i godkjent)

**Kl. 8—10:
 Premiere:
 Vi som går kjøkkenveien**

Ordinære priser
 Billetter: 1ste Aften 10 kr. 2de 8 kr. 3de 6 kr. 4de 4 kr. 5de 3 kr. 6de 2 kr. 7de 1 kr. 8de 0.76 kr. 9de 0.50 kr.

Norma Balean som Sonja

Den neste til å spille Sonja på den bergenske teaterscenen var Norma Balean. Bergenssyndlingen Norma var imidlertid ikke født i Bergen, men i London i 1907. Faren var britisk mens moren var norsk, og da foreldrene ble skilt i 1912, tok moren Norma med seg hjem til Bergen. I en periode gikk også Norma på U. Pihls pikeskole.

Det var helt tilfeldig at Norma debuterte som skuespiller. I 1928 var hun nemlig på besøk hjemme hos en venninne da venninnens stefar, kapellmester Sverre Jordan, lette etter en mørkhåret pike med god sangstemme. Kriteriene passet Norma, som kun to uker senere fikk rollen som Miss Mabel i operetten Circusprinsessen.

Og Norma Balean var kommet for å bli på den bergenske teaterhimmelen. I årene som kom spilte hun i flere hundre stykker på DNS, og ble brukt i alt fra lystspill og komedier til

Over: En ung Norma Balean. Fotograf: Bøbak. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Under: Norma bodde i Sydnesgaten, og gikk hver dag til jobb over det som senere skulle få navnet Norma Baleans plass i enden av Sydneskleiven. Kilde: privat foto.

*Norma Balean ble hedret med å bli avbildet på frimerke i 2002.
Kilde: Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.*

oppsettelse som Hamlet, Peer Gynt, Carmen og La traviata. Siden hun hadde en fin sangstemme, ble hun dessuten benyttet i operaer og operetter, blant annet som Annie Oakley i *Annie get your gun* (1954). Rollene var utallige, og Norma ble da også «bergensernes egen diva». Og en av årsakene til dette var ikke utelukkende skuespillerkunsten; Norma var nemlig både vakker og temperamentsfull, og

tydeligvis tok hun også det bergenske lynnet «på pulsen». Norma mottok derfor flere utmerkelser, og ble da også tildelt Bergen Bys Stipend i 1967. Senere ble hun dessuten tildelt Kongens fortjenstmedalje i gull. Også annen heder fulgte: I 1998 ble plassen på hjørnet av Teatergaten/Sydneskleiven oppkalt etter henne, og fikk navnet Norma Baleans plass. Norma selv bodde faktisk i Sydnesgaten, og må ha gått over plassen hver eneste dag for å komme seg på jobb. I 2002 ble Norma dessuten avbildet på frimerke.

Norma forble Bergen bys store diva i flere tiår, og var i alle årene tilknyttet Den Nationale Scene. På grunn av sin lange virketid ble hun en av de ledende kreftene der, og oppnådde en popularitet nesten uten sidestykke. I 1933 giftet hun seg dessuten med tørrfiskeksportør og språklærer Joachim Hansen.

Norma som Sonja

I 1931, tre år etter debuten på scenen, fikk Norma altså rollen som Sonja i *Reisen til julestjernen*, og Bergens Arbeiderblad, som anmeldte oppset-

Den smellvakre bergenske teaterdivaen Norma Ba-lean. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

tingen mandag 28. desember, skrev da også at eventyrkomedien slett ikke hadde tapt seg – spesielt var den lyslokke- de prinsesse Gulltopp besnærende. Anmelderne skrev videre: «Reisen til julestjernen hadde vi for seks år siden, tror jeg. – Eventyrkomedien har ikke tapt sig. Den har fremdeles sin barne- og juleromantikk, vakre dekorasjoner, skjønn musikk, nydelige drakter, alvedans og nissedans, fugleflaks og englesang, nordenvinden gjennom luften, en nydelig lyslok- ket prinsesse Gulltopp, en konge med krone, en heks og en ond greve, en julemann med juletrær og alt til faget henhørende».

Morgenbladet kommenterte samme dag at Reisen til julestjernen uten tvil var den beste av alle barneforestillinger som hadde vært oppført i byen. **(bilde 8a og 8b)**

Med Normas stjernestatus var det slett ikke uventet at hun også fikk rollen som Sonja i teateroppsetningen i 1937. Denne fikk også gode kritikker. Bergens Aftenblad, for eksempel, kommenterte mandagen 27. desember at Reisen til julestjernen hadde akkurat de rette ingrediensene: Stemningen var ekte, og det samme var handlingen.

Derfor gikk da også den vakre premie- reforestillingen ifølge Bergens Tiden- des kommentarer den 26. for en sal fylt både av unge og voksne. Bergens Ar- beiderblad, som kommenterte stykket mandag 27. desember, anslo da også på grunn av fremmøtet at Reisen til Julestjernen nok var like god for DNS' teaterkasse som den en gang hadde vært for hovedstadens scene: «Da Na- tionaltheatrets økonomi-inspektør Sverre Brandt for 12-13 år siden laget julekomedien Reisen til julestjernen, leverte han sin største innsats for teat-

Norma spilte Sonja i hele tre oppsetninger på DNS. Hun var 40 år da hun i 1947 spilte Sonja i Reisen til julestjernen for siste gang. Fotograf: Knut Knutsen. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

rets kasse den sesongen. Og siden har «Julestjernen» vært like god for mange andre slunkne teaterkasser. To ganger tidligere har Den Nationale Scene benyttet sig av den, og hver gang til like stor glede for de mange små teatergjengere som for økonomiinspektøren».

Bergens Arbeiderblad kommenterte også selve forestillingen, som ble bedømt som svært god: «Det var liv og lystighet både på scenen og i salongen. Alle forstod hinannen riktig godt, og derfor blev det også en vellykket premiere fra først til sist. I seks vakre bilder føres de små inn i eventyrets verden, uten å møte hverken troll eller annen styggedom, bare en slem grev

og en måtelig stygg heks. Julemannen og julenisser og alt som er vakkert i eventyret fylte scenen mesteparten av tiden og gjorde kvelden til et fortryllende møte med de gode krefter som hjelper Gulltop å finne julestjernen og veien hjem». Avisen kommenterte også at Norma hadde gjort det svært godt i rollen som Sonja, mens Arne Bang Hansen og Randi Lindtner Næss fikk stemningen spesielt opp i rollene som tjenestefolk på slottet. **(bilde 9)**

Mer merkelig var det kanskje at Norma også fikk rollen som Sonja i 1947, førti år gammel. Dette ble da også kommentert av Bergens Arbeiderblad, som anmeldte forestillingen den 27. desember. Her ble det påpekt at

**HAR DE
UNDERSØKT I**

ÆOLUS

STIFTET BERGEN 1867
KAPITAL, FORSIKRING OG AVSTYRINGER
PR. 12. 12. 1938
Co. KR. 7.500.000.-

Uansett hvilken kastet De ynder – vil De kunne få en god gjengivelse på et radiopartiet fra

AEG

HAR DE OLJEFYRING?
VI HAR FYRINGSOLJEN

**A.S. Vestlandske
Petroleumscompagni**

Reisen til Julestjernen

Et eventyr i 6 bilder av Sverre Brandt
Sceneledske: Frithjof Fernley, Dekorasjoner: Per Schwab
Orkester under ledelse av Sverre Jørgen. Duanene av Solveig Engelsengaard

PERSØNER:

Kongen	Kolbjørn Bussen
Sonja	Norma Balean
Greven	Sverre Næss
Ole	Arne Bang-Hansen
Petrine	Kandi Lindtner Næss
Magisteren	Sigvald Kvam
Heksen	Doris Johannessen
Heksens datter	Brit Hafnar-Jensen
Sigsminere	Børseth Rasmussen
Stjernedydere	All Zetzerholm
.....	Wihl, Roendald
.....	Bjarne Kolt
.....	Andreas Bjæcke
.....	Ragnhild Sivertsen
.....	Leif Larsen
.....	Hans Stormoen
.....	Ellis Lie
.....	Lill Egeide-Nissen

1ste billed: Tronstien på kongens slott
2det — Vinterdyk i kongens slott
3dje — Hos pilsmannen
4de — Julestjernen i skogen
5te — I skogen
6te — Tronstien på kongens slott

Langtids ophold etter 2det billed.

Kjøp i mellomstøtene *Minos* sjokolade og konfekt.
Tobakk til scenekrukken *J.C. Tiedemanns* Tobakkstøkk.

Efter foresti lingen går vi på NORGE

SMYKKER
Se vårt utvalg av moderne smykker utført etter originale motiver.

A. DAVID-ANDERSEN:

*Portrett fra
Notats*

KOMEDIE
I hjemmet blir det aldri med koke fra

Wieses Maier

**Si det med
blomster**

**ALB. F. RASMUSSEN
BLOMSTERHANDEL**
Fiskerstrandg. 2 Telef. 1260-12283

**CARA
PUDDER**

100 indholdselvnen i herede stivt lys kage

Nye modeller

James Olsen

YETTELIGALMENNING 7
E. C. A.'s eksklusive spesialiteter i radiogranskoner. — Kan tilskrives.

Bonytt pausen
til å se alle utstillinger i
TEATRETS FOYER
Stadig nyheter i spill og sale

Theodor Olsens Eftf.
JUVELER, SMÅSTRANDGT. 4

Gode ideer

til praktiske gavegaver
for hele familien hos

Kjøp

WIESES KOKS

Bedst
biller
billigst!

Norma ble blant annet feiret stort da hun rundet 25 år på Den Nationale Scene. Hun spilte da i operetten *Anything goes*. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingen, UB

noen kanskje ville reagere på at ikke en yngre skuespillerinne ble sluppet til. Dog fantes det neppe noen andre på teateret som kunne «vinne» barna på samme måte som Norma: «Noen undrer kanskje på at ikke yngre skuespillerinner får prøve seg i denne rollen, jeg tror imidlertid ikke at teateret rår over noen som hadde stått for barnas kritikk slik Norma Balean gjør det». Det ble dessuten fremhevd at Sonja ble yndig og impulsivt spilt av Norma, som også ble omtalt som å ha et sikkert tak på rollefaget.

Bergens Arbeiderblad kom også med ytterligere ros. Sverre Brandts enkle,

lille historie var ifølge anmelderen simpelthen uimotståelig fordi den rommet absolutt alt det ikke bare barna, men også de voksne, krevde av denne typen julespill. Handlingen var så lettfattelig at selv den aller yngste årsgangen teatergjengere kunne holde tritt med vesle Sonjas jakt på julestjernen, og de muntre og fargeglade innslagene ga dessuten instruktøren gode vilkår for å slippe fantasien løs. Rollene ga dessuten skuespillerne muligheter for å boltre seg i selsomme påfunn og la gjøglergleden hemningsløst utfolde seg. Derfor ville det da heller ikke i tiden fremover nødvendigvis være barna som utgjorde hoveddelen av publikum. Det ble dessuten kommentert at Per Schwab hadde laget feiende flotte scenebilder/

kulisser – særlig flott var 3. bilde, mens «åpnebaringsscenen» i det 4. bildet var både «nydelig og virkningsfull».

Sonja i 1955 – Ingebjørg Sem Stokke

I 1955 var det Ingebjørg Sem (1931-2009) sin tur til å spille Sonja. Ingebjørg ble født i New York, men flyttet kun 10 måneder gammel til Oslo. Hun var blant annet utdannet i teater og sang London. Ingebjørg debuterte på Trøndelag Teater i 1951, og ble ansatt ved DNS i 1955.

Som Tore Løkkeberg ble heller ikke Ingebjørg lenge i Bergen; hun var ferdig med engasjementet allerede i 1957. Hun spilte imidlertid i flere stykker da hun bodde i byen, blant annet som gatepike i musikalen *Wonderful Town* (1957).

Etter å ha reist fra byen, tok Ingebjørg jobber ved flere andre teatre som for eksempel Edderkoppen, Nationaltheatret og Det Norske Teatret. Her spilte hun i et utall stykker – i alt fra Shakespeare og Moliere til humoristiske lystspill. Under tiden ved Edderkoppen

Ingebjørg Sem som Sonja i 1955. Ingebjørg var gift med Tor Stokke, og er også moren til Linn Stokke. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingen, UB.

samarbeidet hun blant annet tett med Leif Juster, og jobbet senere også selv som teaterinstruktør. Ingebjørg produserte dessuten barne-TV og oppsetninger i Radioteatret, samt underviste ved Statens Teaterskole. Ingebjørg ble tildelt flere kulturstipend, blant annet av Oslo by (1988). Ingeborg var gift med skuespillerkollegaen Tor Stokke, og er blant annet moren til Linn Stokke. (bilde 12)

Ingebjørg fikk gode kritikker som Sonja. Blant annet skrev Bergens Arbeiderblad torsdag 29. desember at stykket tiltrakk seg både unge og gamle, og at stykket slo riktig godt an også hos den nye Bergens-generasjonen – det var tross alt et par år siden siste oppsetning. Og ikke bare barna koste seg; også eldre teatergjengere søkte tilbake til teatret for å gjenopplive minnene fra de tidligere julestjerneforestillingene. Dog hadde barna blitt reddet da de så heksen på scenen. Antagelig skyldtes dette at salen var mørk og dystert. Dette hadde imidlertid blitt rettet på i ettertid, slik at heksen nå gjorde sin entre i lysere og vennligere omgivelser. Fullt hus var det visst også kveld etter kveld.

Sist ut - Sissel Sellæg

Sissel Sellæg (1928-2014) var opprinnelig kostymetegner ved Studioteatret. På grunn av sykdomsforfall fikk hun imidlertid tildelt en mindre rolle i 1950, og deretter forlot hun aldri scenen. Etter debuten spilte Sissel i en rekke stykker ved flere teatre, deriblant Oslo Nye Teater og Folketeatret, og opptrådte både i tragiske og humoristiske stykker. Senere opptrådte hun også på TV, blant annet i TV-serien Vestavind (1994). Hun giftet seg etter

Sissel Sellæg som Sonja sittende sammen med kongen i oppsettingen av 1960. Sissel ble gift med Per Theodor Haugen, og er blant annet mor til Kim Haugen. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

hvert med skuespilleren Per Teodor Haugen, og har skuespillerbarna Kim og Helle Haugen.

Sissel var i Bergen i årene 1959-1964, og i denne perioden spilte hun i flere forskjellige roller. I 1960 ble hun dessuten tildelt rollen som Sonja i reisen til Julestjernen. Også Sissel mottok gode kritikker. Bergens Arbeiderblad, som anmeldte stykket tirsdag den 27. desember i 1960, skrev at nemlig at «Sissel Sellæg har gjort sin Sonja svært enkel, og vinner på det. Rent ytre sett er rollen som skrevet for henne, og hun greier også å fylle den med et betagende ekte barnlig alvor. Kort sagt: En meget fin prestasjon». (bilde 13)

Avisen omtalte også oppsettingen mer generelt. Blant annet skrev avisen at det ikke var spart på noen av de ingrediensene som skulle til for at eventyret om lille Sonjas ferd til julestjernen skulle bli den rette blandingen av spenning og julekos. Antagelig ville alle byens «julebarn» kunne kose seg med forestillingen som instruktøren Doris Johannesen hadde klart å få både futt og fart i. Også dekorasjonene tegnet av teatermaler Per Fjeld var visstnok vakre og fantasifulle, og alle skuespillerne så ut til å trives med rollene sine. Dog ble stykket periodevis spilt litt for «voksent», slik at de minste barna nok kunne ha vanskelig for å følge med i

Sissel Sellæg som Sonja i 1960. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

handlingen. Dette, mente anmelderen, ville nok likevel bedre seg etter hvert som aktørene ble mer varme i trøyen og fikk bedre tak på stoffet.

Årsaken til suksessen ble også kommentert av avisen: Den lå nemlig i det at Brandts enkle lille juleeventyr i motsetning til så mye annen julemoro var et så ekte og levende stykke teaterkunst. Derfor ville da også stykket vise seg levedyktig i fremtiden. **(bilde 14)**

Etterord

Og Reisen til julestjernen har holdt seg. Stykket oppføres nemlig fortsatt ved norske og bergenske teatre. Blant annet så har Fyllingsdalen Teater satt opp stykket. Historien om Sonja er dessuten utgitt i bokform, deriblant som bildebok. Fortsatt i dag er historien en del av vår tradisjonsrike julearv, og vil nok også være det i flere

år fremover.

Kilder:

https://nbl.sn.l.no/Tore_Segelcke
https://nbl.sn.l.no/Norma_Balean
https://nbl.sn.l.no/Ingebj%C3%B8rg_Sem_-_1
https://sn.l.no/Sissel_Sell%C3%A6g
https://sn.l.no/Reisen_til_julestjernen
Morgenavisen lørdag 19. desember 1925: reklame fra DNS selv

Bergens Arbeiderblad mandag 28 desember 1931. Anmelder sier:

Bergens Tidende mandag 26.12. 1937:

Bergens Arbeiderblad. Mandag 27. desember 1937:

Bergens Arbeiderblad. Mandag 27. desember 1937:

Bergens Arbeiderblad lørdag 27. desember 1947.

Bergens Arbeiderblad torsdag 29.12.1955:

Bergens Arbeiderblad tirsdag 27.12. 1960:

Bildetekster

Bilde 1:

En av hovedscenene i Reisen til julestjernen er øyeblikket hvor Sonja får overrakt julestjernen. Her, seansen i oppsetningen av 1955. Ingebjørg Sem Stokke i rollen som Sonja. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 2:

Fra oppsetningen av Reisen til julestjernen i 1925. Tore Rønneberg, gift Segelcke, kneler ved kongens føtter. Fotograf: Norland. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 3:

Bilder av Tore Rønneberg som Sonja sirkulerte også som postkort. Her kort gitt ut i forbindelse med oppsetningen i 1925. Fotograf: Norland. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 4:

Fra oppsetningen av Reisen til julestjernen i 1925. Tore sitter på kne i midten av bildet. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 5:

En ung Norma Balean. Fotograf: Bøbak. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 6a:

Norma Balean ble hedret med å bli avbildet på frimerke i 2002. Kilde: Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 6b:

Bilde 7a:

Norma ble blant annet feiret stort da hun rundet 25 år på Den Nationale Scene. Hun spilte da i operetten Anything goes. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 7b:

Den smellvakre bergenske teaterdivaen Norma Balean. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 8a:

Teaterplakaten trykket til oppsetningen i 1931,

den første Reisen til julestjernen-forestillingen som Norma var med i. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 8b:

Norma som Sonja i oppsetningen av Reisen til julestjernen i 1931. Dette var første gangen hun spilte Sonja på DNS. Fotograf: Norland. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 9:

Det var vanlig å gå i teateret ved juletider. Her programmet som ble utgitt til forestillingen sesongen 1937/38. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 10:

Norma spilte Sonja i hele tre oppsetninger på DNS. Hun var 40 år da hun i 1947 spilte Sonja i Reisen til julestjernen for siste gang. Fotograf: Knut Knutsen. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 11:

Ingebjørg Sem som Sonja i 1955. Ingebjørg var gift med Tor Stokke, og er også moren til Linn Stokke. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 12:

Ingebjørg Sem som Sonja. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 13:

Sissel Sellæg som Sonja sittende sammen med kongen i oppsetningen av 1960. Sissel ble gift med Per Theodor Haugen, og er blant annet mor til Kim Haugen. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Bilde 14:

Sissel Sellæg som Sonja i 1960. Fotograf: KK. Kilde: DNS, Teaterarkivet, Spesialsamlingene, UB.

Gunnar A. Skadberg

SOPHUS OG CAROLINE TOMINE PIHL

BAKGRUNN

Sammen med Marcus Thrane (1817-1890), Christian Holtermann Knudsen (1845-1929) og Carl Jeppesen (1858-1929) regnes danskfødte Sophus Pihl som en av de fremste arbeiderpionérene i Norge. Han var leder for arbeiderbevegelser både i Danmark og Norge, og han regnes som grunnlegger av den sosialistiske arbeiderbevegelsen i Bergen. At Pihl ble gift i Domkirken i Stavanger, var mitt utgangspunkt, som stavangergutt, for å skrive denne artikkelen.

Sophus Theodor Pihl ble født i Nykøbing ved Sjællands odde på nordvest-Sjælland 23. mars i 1840. Sophus var yngst i en søskenflokk på sju barn, og han var bare ett år da faren døde. Sophus vokste opp i kummerlige kår, og fra tidlig barndom visste han godt var fattigdom handlet om. Sophus Pihls foreldre var murmester og arbeidsleder Abraham Larsen Pihl og Helene Margrethe Petersen.

I 1859 var Sophus utlært snekkersvenn etter først å ha gått i handelslære i Fredrikssund, vest for København. Fra 1861 og de neste årene reiste han omkring under sin svennevandring i Tyskland, Sveits, Frankrike og Italia. En tale han overhørte av den tyske filosofen og sosialpolitikeren Ferdinand Lassalle (1825-1864) i Frankfurt am Main, gjorde sterkt inntrykk på 22-åringen fra Nykøbing. Talen inspirerte Sophus Pihl til å lese boken «Arbeidets organisasjon» av den franske sosialisten Louis Blanc (1811-1882) som mente at enhver skal

Sophus Pihl (1840-1888). Foto fra «Bergens bys historie» bind III. Bergen 1982.

nye etter evne og nytte etter behov. Også den franske teologen og forfatteren Robert de Lammenais (1782-1854) gjorde sterkt inntrykk på Pihl. Lammenais hadde i 1834 skrevet boken «Paroles d'un croyant» (oppfordringer eller befalinger fra en troende), en bok som inneholdt et så liberalt politisk syn at pave Gregor 16. fordømte den, noe som førte til at forfatteren brøt med den katolske kirken.

Under oppholdet i Tyskland meldte Pihl seg inn i en arbeiderforening, men i 1867 bestemte han seg for å dra til England der det også var arbeidere som ivret for større rettferdighet i et klasse-

delt samfunn. Men båten som skulle føre Pihl fra Napoli til England, sprang lekk og drev over Nordsjøen mot Vestlandet der skipperen søkte nødhavn i Stavanger. Sophus Pihl gjorde det beste han kunne ut av situasjonen og fikk seg arbeid i Stavanger – og han forelsket seg.

Caroline Tomine

Pihls utkårede het Caroline Tomine. Hun var født i Sokndal i Sør-Rogaland 14. september i 1845. Faren, Reier Bernt Monsen, var født i Bergen i 1819. Som sin framtidige svigersønn, hadde også han vært en omreisende håndverkersvenn i ungdommen. Han kom således til Sokndal som skomakersvenn i 1844. Der ble han gift med Karen Gurie Tønnesdatter, født på gården Gaudland den 15. juni i 1821. Hun var datter av gårdmann Tønnes Iversen Gaudland (f. 1795) og Karen Gurine Jakobsdatter Fidje (f. 1797). Reier og Karen Gurie ble viet i Sokndal kirke 13. januar i 1846. Kirkeboken opplyser om at «skomagersvend Reier Bernt Monsen 26 aar», var «søn af [bonde- og krambodhandler] Mons Olsen i Bergen og opholder sig paa Goudeland.»

Kort etter ekteskapsinngåelsen flyttet de nygifte til Stavanger, der Reier fikk arbeid som skomaker. I 1849 bodde familien Monsen i Salvagergaten 10 på Sølvberget i Stavanger der Reier arbeidet i skomakerverkstedet til bergense- ren Tolleiv Claus Sørensen (født i 1811). Men allerede 21. mars i 1850

Salvågergaten 10 (nå en del av Breitorget) der Caroline Tomine bodde med sine foreldre og søsken etter at familien Monsen slo seg ned i Stavanger på slutten av 1840-tallet.

fikk Monsen borgerskap som skomakermester i Stavanger.

I 1865 hadde familien Monsen åtte barn og var bosatt til leie i Øvre Strandgate 66a. I løpet av de neste ti årene døde begge foreldrene samt seks av barna i familien Monsen. I 1875 levde kun den eldste, Caroline Tomine, og den yngste Mathea. Mathea, på 13 år, var da plassert for fattigvesenets regning hos ekteparet Jakob (matros) og Karen Andersen i Store Skippergate

17 på Blåsenborg, et slumområde i utkanten av byen.

Caroline Tomine giftet seg 23 år gammel, den 5. november 1869, med snekkersvenn Sophus Pihl i Stavanger domkirke.

Til København

I 1870 flyttet ekteparet Pihl til København der de i 1871 fikk sitt første barn, Laurits Gottlieb Peter. I den danske hovedstaden gjorde Pihl et mislykket forsøk på å etablere seg som snekkermester. Myndighetene var nemlig lite begeistret for at han knyttet seg til byens radikale sosialister. I 1871 ble Sophus Pihl valgt til leder for de fagorganiserte danske snekkerne, og i 1872 var han dansk utsending til den sosialistiske Internasjonalen i Haag der han bl.a. møtte Karl Marx. Vel hjemme i København var Pihl medstifter av «Snedker- og Stolmagernes Fagforening» der Pihl ble valgt til første formann.

Men samme år ble Pihl oppsagt av sin mester grunnet sin agitasjonsiver og sitt organisasjonsengasjement. I september 1872 var han nemlig en av pådriverne i en streik som arbeiderene tapte, men som skremte arbeidsgiverne og myndighetene.

Samme år ble tre av de fremste lederne for den danske Internasjonalen arrestert, og deres organisasjon ble oppløst av dansk høyesterett. Pihl engasjerte seg straks for at arbeiderlederne skulle benådes, bl.a. gjennom et bønneskrev han selv ville overrekke til kong Christian IX. Da Pihl ble nektet audiens på slottet, arrangerte han et protestmøte på slottsplassen foran Christiansborg. To dager etter denne avgjørelsen, den 16.

august i 1873, opprettet Pihl, provoserende nok, Den demokratiske Arbejderforening, og kort etter ble også han arrestert og fengslet da han «ble sett på som et for staten farlig individ».

Sophus Pihl ble deretter sittende bak fengselsmurene de elleve neste månedene. Da han ble løslatt i september 1873, mottok han hyllest fra sine venner gjennom en heltemottakelse i byens gater. Caroline Tomine som hadde sittet alene hjemme med sin to år gamle sønn under mannens fengselsopphold i en fremmed by, mottok neppe noen hyllest. Hva levde hun og toåringen av mens ekte mannen og faren satt i arresten?

Etter fengselsoppholdet fikk Pihl vansker med å skaffe seg arbeid grunnet myndighetenes blokkeringer. Han søkte da om tillatelse til å drive et vertshus, i en annens navn, i Tordenskjoldsgade i København, men også dette ble nektet ham av byens magistrat (borgermester). I stedet virket Pihl noen år som agent for dansk utvandring til Sør-Afrika der arbeid i bl.a. diamant- og gullgruver lokket med høyere lønninger enn de en kunne påregne i Danmark. Men også i agentgeskjeften ble Pihl utsatt for forfølgelse og sjikane fra myndighetenes side. I 1875 fikk ekteparet Pihl datteren Helene Margrethe i København, og paret hadde fått en ny munn å mette, og de skjønte etter hvert at det ikke fantes noen framtid for familien i Danmark.

Sør-Afrika

Sommeren 1877 ga ekteparet Pihl opp sin traurige tilværelse i Danmark. Pihl betraktet seg selv som en landflyktig i et land som nektet ham å arbeide. Han tok derfor med seg sin vesle familie til

Maskinverkstedet er en av eldste bygningene ved gamle Laxevaag jernverk der Sophus Pihl fikk seg arbeid etter ankomst Bergen. Foto: Byantikvaren i Bergen 2017.

Cape Town i Sør-Afrika der familien Phil levde av Sophus' snekkerhåndverk. I Sør-Afrika møtte ekteparet Pihl like store klasseskiller mellom arbeidsgivere og arbeidere som i Danmark, i tillegg fikk de bevitne raseskillet mellom hvite og fargede.

Under oppholdet i Afrika fikk ekteparet Pihl sønnen Abraham i 1879. Men i 1884, etter sju år i Cape Town, returnerte familien Pihl til Danmark, trolig på grunn av krigen som da var brutt ut mellom boerne og britene i Sør-Afrika.

Familien Pihl i Bergen

Fortsatt følte Sophus og Caroline seg like uvelkomne i Danmark som før emigrasjonen, og de søkte derfor lykken i Bergen der fru Caroline Tomine hadde slektninger og dit familien Pihl ankom våren 1885. Fru Pihl var da høygravid, og den 6. juni i 1885 fødte

hun sønnen Julius Emil Albert i Bergen.

Familien Pihl hadde lagt seg opp penger i Sør-Afrika, noe som gjorde det mulig for dem å bosette seg i en leilighet i nyoppførte Skottegaten 7 i Bergen. Sophus fikk seg arbeid som skips-snekker ved Laxevaag jernverk på Tørrisberget, et jernverk som ble opprettet i 1855 av den allsidige og initiativrike infanterikapteinen Georg Prahll. Georg Prahll drev også en litografisk anstalt, boktrykkeri, bokhandel og jernstøperi i Marken 1-3 ved St. Jørgen Hospital i Bergen.

Nok en gang reagerte Pihl på de elendige arbeidsforholdene som fattigfolk ble tilbudt. Ja, mange led sult og nød gjennom all arbeidsledigheten i et samfunn uten et trygdesystem som kunne fange opp de mest vanskeligstilte både med tilbud om mat, medisiner og bolig.

Skottegaten 7 i Bergen der familien Pihl bodde i første omgang da de ankom byen mellom de sju fjell. Vi ser vanntårnet på Nordnes i bakgrunnen. Foto: GAS. Disse murhusene i Skottegaten ble bygd på 1880-tallet. Nr. 7 til venstre.

Sophus Pihl ventet ikke lenge før han samlet sine arbeidskamerater som han tiltalte på følgende vitale måte: «Jeg har i syv år vært fritatt [de syv årene i Sør-Afrika] for å se fattigdommens [i de hvites verden] og elendighetenes fæle skremsel, og nå står jeg igjen ansikt til ansikt med usselt lønnede og slett behandlede arbeidere ... Jeg står nå i deres midte, og ved igjen å stå ansikt til ansikt med undertrykkelse og nød, er min gamle kampiver for den arbeidende stand våknet med fornyet kraft. Jeg tilbyr dere derfor min assistanse.» Selvbevisst og uredde må han ha vært fattiggutten fra Nykøbing!

Til tross for lange arbeidsdager hadde Sophus Pihl overskudd og visjoner nok til å gi ut ukeavisen «Arbeidervennen» som kom ut første gang 28. juni i 1885. Pihl skrev selv de fleste artiklene i sin

avis. I åpningsartikkelen i avisen komprimerte han sitt program slik under overskriften: «Kapitalisten. Arbeiderens undertrykker»: «Arbeideren har lite å verne om, men meget å tilkjempe seg. Arbeideren har mange plikter, men få rettigheter. Arbeideren produserer, men kapitalisten fortærer. Derfor arbeider, opp med hodet, rust deg til kamp for din eksistens!»

Videre skrev Pihl: «Ved at kjempe enkeltvis, opnaar Arbeiderne Intet, thi at kjempe enkelt er at kjempe blindt. Nei, Arbeiderne bør organisere sig til et eneste stærkt Parti ...» Og fienden var «Kapitalisten, Arbeidernes Undertrykker.»

Den 29. juni samme år (1885) var Sophus Pihl med på å stifte Den demokratiske Arbeiderforening i Bergen, og i løpet av 1885 tok han initiativ til dan-

I 1925 hedret Bergen by arbeiderpioneren Sophus Pihl ved å oppkalle en gate på Ladegården i Sandviken etter ham. Foto: GAS

nelse av en rekke fagforeninger i Bergens-område, og han bidrog selv i sterk grad, gjennom sine karismatiske og agitatoriske evner, til at medlemsmassen i løpet av kort tid talte til sammen 1500 medlemmer. Pihls 14 foreninger hadde et markert klassekamp-preg i motsetning til de allerede eksisterende fagforeningene i Bergen og omegn.

Sophus Pihl sammenfattet sitt Arbeiderforenings-program på denne måten: «Foreningen gaar ud fra, at da Arbeidet er Kilden til al Rigdom og Velstand, saa bør Udbyttet tilfalde dem, som arbeider», en formulering som sjokkerte Bergens borgerskap og den borgerlige pressen. Pihls postulat om at Arbeiderforeningen skulle hjelpe til «at sikre Medlemmene en Løn, som staar i passende Forhold til vort Arbeide og vore Fornødenheder», fikk arbeidsgiverne til å lukte lønns- og klassekamp. Medlemmene i den nystartede foreningen skulle «efter Evne og Leilighed tage Del i det offentlige og politiske Liv, saaledes at Medlemmerne kunde hævde deres Ret som Borgere i Staten», skrev Pihl som trolig var blitt sterkt påvirket av den internasjonale, sosialistiske arbeiderbevegelsen under sitt svenneopphold i Tyskland.

Motsetninger mellom Den demokratiske Arbeiderforening og Håndverks-

svennenes Forening i Bergen kom gradvis til å svekke begge foreningene, og allerede i september 1886 måtte «Arbeidervennen» legges ned grunnet mangel på abonnenter og inntekter.

Høsten 1886 økte arbeidsledigheten i Bergen, særlig grunnet problemer innen skipsbyggingsindustrien. Pihl gikk da ut i det offentlige rom og prediket at det var kommunens plikt å avhjelpe de nødstedte arbeiderne og deres familier for å forebygge en ny bølge «af Arbeidsløshed og Nød.» Dette formulerte han i et skriv som ble forelagt formannskapet i Bergen 21. november i 1886.

Kommunens representantskap svarte på henvendelsen ved å tilby nødsarbeid til de arbeidsledige med en daglønn på kr. 1.60. Men da antallet som meldte seg til nødsarbeidet stadig var for oppadstigende fram mot nyttår, ble daglønnen redusert til kr. 1.20 per dag. Etter nytt initiativ fra Pihl og Den demokratiske Arbeiderforening, nedla nødsarbeiderne arbeidet 8. januar. Dette var den første streiken blant arbeidsledige i Bergens historie.

Streiken splittet imidlertid arbeiderne, og allerede 11. januar møtte mange arbeidere opp igjen, bl.a. til veiarbeid. Men Pihl ga seg ikke. Han fikk i stand et demonstrasjonstog som marsjerte til

Utsikten fra Sophus Pihls gate mot Nordnes bydel der Pihl bodde med sin familie under oppholdet i Bergen. Foto: GAS

byens ordfører, Johan Ameln fra Venstre. Ameln fikk forelagt en resolusjon der det bl.a. stod: «Ingen Mand, og særlig ingen som skal arbeide, kan forsørge sig eller sin Familie med denne Løn.» Og videre: «Vi forlanger intet Herreliv, men vi forlanger Arbeide for at leve, og ikke for end yderligere at pines.»

Den borgerlige avisen «Bergensposten» kritiserte Pihl for å appellere til «Massernes slette Indstinkter.» Avisen avviste også arbeiderenes krav om at de hadde rett til å få arbeide, og de burde derfor «høre op med denne ørkesløse Pukken paa en indbilt Ret.» Byens aviser var enige om at det ikke var kommunens oppgave å være arbeidsgiver. Stod en uten arbeid, fikk en gå til fattigvesenet!

Dannelse av det Norske Arbeiderparti i 1887

Under dannelsen av Det norske Arbeiderparti i 1887 stod de to utsendingene fra Den demokratiske Forening i Bergen for de mest radikale, antinasjonale og marxistiske holdningene under møtene i Barbu ved Arendal, en by som hadde opplevd et dramatisk økonomisk krakk året før, et krakk som medførte masseoppsigelser av arbeidere som mistet muligheter til å fø egne familier i Sørlandsbyen.

Carl Jeppesen og Christian Holtermann Knudsen, utsendinger fra Kristiania, var blant de mest toneangivende under stiftelsesmøtet. Knudsen var for øvrig fra Bergen, men på 1880-tallet drev han et trykkeri i Kristiania der han

Foto fra foten av Sydneshaugen. Gaten til venstre førte inn til Rosenberghaven der Sophus Pihl bodde de siste årene av sitt liv. Foto: Byarkivet i Bergen

også ga ut avisen «Vort Arbeide», forløperen for «Arbeiderbladet».

Arbeiderlandsmøtet i godtemplarhuset ved Ormetjern i Barbu ved Arendal klarte å enes om at første punkt på deres program skulle være allmenn stemmerett. Som punkt to ble vedtatt en «arbeiderbeskyttelseslov med normal-arbeidsdag.» I tillegg ivret Pihl for likestilling mellom kjønnene og for offentlig tilsyn ved ulike bedrifter og fabrikker.

Helsen svikter

Konflikter både ved arbeidsplassen og i forhold til arbeidskolleger i Bergen bidrog til at Pihl, på samme vis som i København, ble svartelistet av bergenske arbeidsgivere. Han gikk etter hvert

på en fysisk og mental smell grunnet alle oppgavene han påtok seg i tillegg til lange arbeidsøkter. Pihl måtte da oppgi fysisk arbeid, og han søke inntekter gjennom å gi «undervisning i Sprog» til privatelever. Hans mentale nedtur førte til at han trakk seg mer og mer ut av fagorganisasjonsarbeid fra høsten 1885.

Da ekteparet Pihls eldste barn, Lauritz Gottlieb Peter, ble konfirmert i 1887, bodde hans familie i Rosenberghaven ved det gamle kommunale sykehuset på Engen, vest for dagens «Den Nationale Scene». (Huset i Rosenberghaven ved foten av Sydnes høyden er revet.) Sophus Pihl døde grunnet lungebetennelse den 17. april i 1888 i huset i Rosenberghaven. Han ble bare 48 år gammel.

Ettermæle

I ettertid blir Pihl beskrevet som grunnleggeren av den moderne arbeiderbevegelse i Bergen. Sophus Pihl ble gravlagt på Møllendal gravlund der det i 1905 ble reist en minnebauta til hans minne. I 1925 ble også en gate i Sandviken i Bergen oppkalt etter Sophus Pihl.

I norsk biografisk leksikon heter det om Sophus Pihl: «Sophus Pihl var ingen nyskapende teoretiker, selv om han bidrog også på dette felt. Han var en dyktig pressemann, vel orientert i internasjonal arbeiderbevegelse. Men fremfor alt var han organisator og agitator. Mens Pihls rolle i dansk arbeiderbevegelse ofte er undervurdert, er hans innsats i Norge ubestridt. Han reiste den sosialistiske arbeiderbevegelse i Bergen, gav den form og innhold og en plattform å arbeide videre på.»

I dansk biografisk leksikon heter det også om Pihl: «Som sosialist var han mer praktiker enn teoretiker.» I ettertid undres en over hva den uredde, initiativrike og kunnskapshungrige fattiggutten Sophus kunne fått ut av livet sitt om Danmark hadde tilbudt ham en akademisk utdanning.

Minnebautaen ved Sophus Pihls grav på kirkegården i Møllendal ble reist i 1905. Fotoet er tatt ved en kransnedleggelse 1. mai i 1981. Bergen byarkiv

Enke Caroline Tomine Pihl

Etter mannens død satt 43 år gamle Caroline Tomine Pihl igjen med stor sorg og som eneforsørger for fem barn i alderen mellom ett og 17 år. I 1887 fødte hun nemlig sønnen Sophus i Bergen, en gutt som altså var bare ett år da han mistet faren.

I 1900 var fru Pihl flyttet til Kristiania

der hun bodde til leie i Møllegade 29 sammen med sønnen Sophus som da var blitt 13 år. Enke Caroline Pihl tjen-te til livets opphold ved «vask og rengjøring», og for å spe på sin inntekt, leide hun ut et rom til kelner Karl Kjærem fra Trondheim.

Trolig døde Sophus Pihl jr. før 1910, for både i 1910 og 1920 bodde fru Pihl i Heimdalsgate 23 i hovedstaden kun sammen med sin sønn Julius Emil som arbeidet som svenn på et garveri i hovedstaden. Som 16 åring hadde Julius Emil i 1900 tjent som dreng og gårdsarbeider på Logn i Søndre Høland i Akershus, men etter at moren ble alene, flyttet han til henne i Kristiania. I 1910 var det 29 leiligheter bygården i Heimdalsgaten med til sammen 142 beboere!

Ifølge folketellingene var det bare Julius Emil av ekteparet Pihls barn som overlevde moren. Både i 1910 og 1920 levde fru Pihl av «ustadig arbeid». Hun døde i Oslo 8. august i 1925, 80 år gammel. Et liv fullt av sorg og et mangfold av begivenheter var til ende. I løpet av sin barndom og ungdom mistet Caroline Tomine seks av sine sju søsken, og i tillegg til å miste ektemannen, måtte hun trolig også følge fire av sine fem barn til graven.

Caroline Tomines turbulente liv startet i Sokndal, fortsatte med oppvekst i Østervåg og på Stranden i Stavanger, og via København og Cape Town ble livsveien avsluttet i Bergen og Kristiania. Mon tro om noen i hennes samtid var interessert i å høre hennes innholdsrike og turbulente livshistorie? Et omkvede lyder: «Det stod kvinner bak». Sikkert og visst er det at Sophus Pihl aldri kunne utført sin livsgjerning uten støtte fra Caroline Tomines innsats på hjemmebanen.

Kilder

- Alnæs, Karsten: Historien om Norge. Mot moderne tider. Bind III. Oslo 1998
- Christiansen, Niels Finn: Sophus Pihl. Dansk biografisk leksikon (1979-1984 København)
- Dahl, Willy: Fortellingen om Bergen. Bergen 2000
- Ertresvaag, Egil: Bergen bys historie, bind III. Bergen 1982
- Fuglum, Per: Norges historie, bind 12. Norge i støpeskjeen 1884-1920. Oslo 1978
- Hartvedt, Gunnar Hagen: Bergen byleksikon. Oslo 1999.
- Jensen, Lill-Ann: Sophus Pihl. Bergensere i tusen år. Oslo 2005
- Simensen, Jarle: Menneskenes liv og historie. Afrika. Oslo 1970
- Norsk biografisk leksikon, Digitalarkivet.
- Folketellinger 1865, 1875, 1885, 1900, 1910 og 1920. digitalarkivet
- Kirkebok for Domkirken i Stavanger 1868, digitalarkivet
- Kirkebok for Sokndal, digitalarkivet
- Likningsprotokoll for Stavanger 1849. Statsarkivet i Stavanger

Gunnar A. Skadberg

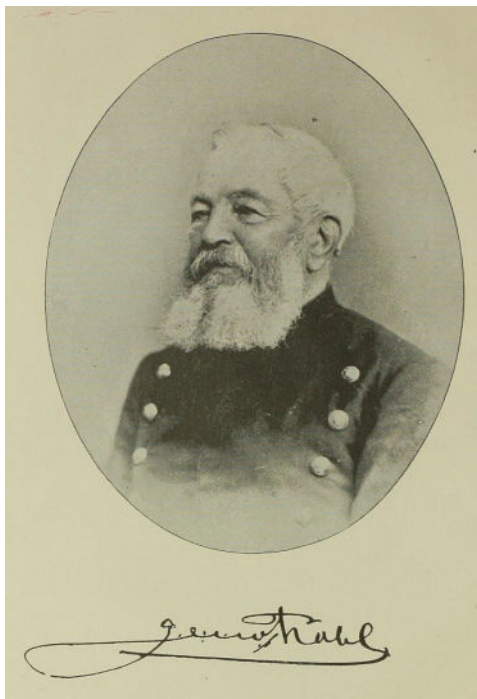
Georg Prah, offiser, grafiker og industri- pioner

BAKGRUNN

Georg Carl Christian Wedel Prah er en av mange fargerike bergensere en støter på når en leser om Bergens økonomiske oppblomstring på 1800-tallet. Georg Prah ble født på offisergården Dømmesmoen i Øyestad ved Grimstad i Aust-Agder 28. september 1798. Han var sønn av offiser og cand. theol. Iver Cornelius Westlye Prah (1775-1822) som etter oppholdet ved Grimstad, fikk ansettelse som degn eller klokker i Idestrup kirke på Falster i Danmark, der han døde i 1822. Iver Cornelius Westlye Prah var sønn av sogneprest til Årstad ved Bergen, Jørgen Prah og hustru Alhed Sadolin Westlye fra Stavanger.

Georgs far, Iver Cornelius Westlye Prah, beskrives som hissig og hard av gemytt. Han var opptatt av å modernisere jordbruket i Norge, men han ble også sett på som en levemann som flottet seg det beste økonomien tillot – og litt til. Sønnen arvet farens heftighet, men levde nøysomt og var lite opptatt av materielle goder, noe som samsvarte mer med morens idealer.

Georgs mor, Marie Cathrine Wamberg (1773-1850), var datter av sorenskriver i Telemark Nils Wamberg (1738-1800) som bodde på gården Sundbø i Bamble i Telemark og var gift med Susanna Sophia Pedersdatter Saxe (1749-1835). Susanna Sophie var datter av tollkon-

Georg Carl Christian Wedel Prah (1798-1883)

trollør Peder Saxe (1708-1755) og Aseline Megeland (1713-1753) i Stavanger. Susanne Sophia Saxe ble gift 4. november 1768 med daværende konstituert byfogd i Stavanger og altså seinere sorenskriver i Telemark, Niels Wamberg.

Da Georg Prah var liten, drog faren først til Hå prestegård på Jæren og deretter til København for å fullføre sin utdannelse i teologi. I prestegården på

SLEKTSOVERSIKT

Georg Carl Christian Wedel Prahll
(1798-1883)

Iver Cornelius Westlye Prahll
degn (1775-1822)

Marie Cathrine Wamberg
(1773-1850)

Jørgen Prahll **Alhed Sadolin Westlye**
sogneprest
(1738-1788) (1737-1809)

Nils Wamberg **Susanna Sophia**
sorenskriver **Pedersdtr Saxe**
(1738-1800) (1749-1835)

Hå bodde i 1801 «Studios theologie» Iver Westlye Prahll hos fasteren Nille Brostine Dorothea Prahll (f. 1749) og onkelen, sokneprest Søren Michael Kastrup (1749-1826) for å lese teologi med Kastrup som mentor. Prahll «agter sig til København for at tage sin embedsexamen», står det i folketellingen for 1801.

Mens faren studerte teologi bodde Georg i 1801 med moren hos besteforeldrene i Telemark. I 1801 var det Georgs mormor Susanna Saxe Wamberg som bestyrte familiegården Sundbø. Der bodde også hans mors brødre Niels Petter (jurist 32 år), Henrich Lachmann (løytnant og veimester, 26 år), Christian Friderich (23 år), Johan Bülov (sjøfarende, 15 år), Johannes Carianus (sjøfarende, 13 år) samt moster Asseline (12 år). Til sammen bodde det 50 mennesker på Sundbø i 1801.

I 1807 drog fru Prahll etter ektemannen til Danmark der ekteparet fikk datteren Nille. Etter hvert orket ikke fru Prahll mer av mannens ubalanserte sinne og

overraskende overhalinger. Hun forlangte derfor skilsmisse, noe degn Prahll gikk med på mot at fru ga avkall på all understøttelse fra ham. Dermed fortalte han mye om seg selv og sin innlevelsessevne og ansvarsfølelse overfor barna han hadde avlet uten at de hadde bedt om å få komme til verden. En kan undre seg over hvilke mekanismer som gjør seg gjeldende når enkelte menn, til alle tider, skader sine egne barn i sin streben etter å hevne seg på sine barns mor.

I et brev til sin yngre bror, den søkkrike skipper og kjøpmann i Nederland, Ivar Gjøde Westlye fra Stavanger, skrev Iver Cornelius Westlye Prahlls morbror, Cornelius Westlye, like før Cornelius døde som handelsmann i Vlissingen i Nederland i 1807: «Det gjør mig overmaade ondt for søster Alida [Georgs farmor Alhed] henseende hendes ruin og fortræd af hendes slette søn [Georg Prahlls far]. Det er umuelig at beskrive hvad en gammel [Alida] lider af kierlighed for sit barn.»

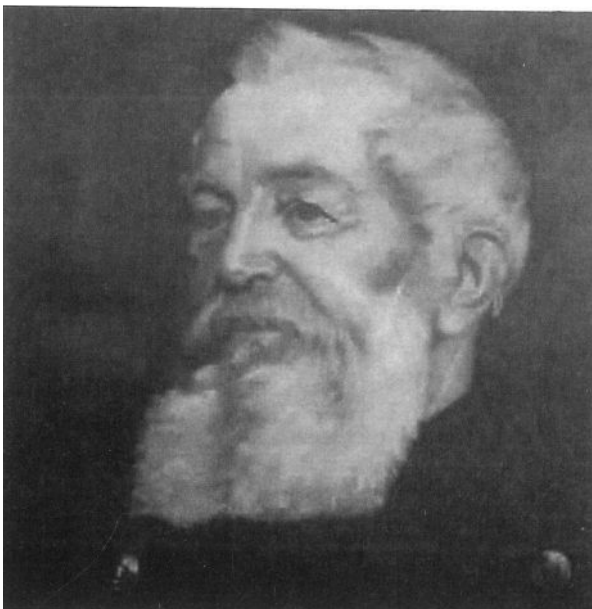
Klokker Prah i Idestrup giftet seg om igjen i 1817 med Elisabeth Anne Rosen. Det var ingen barn i dette ekteskapet, men degnen kuttet likevel all forbindelse til sine barn i første ekteskap. I realiteten hadde Georg ingen kontakt med faren etter foreldrenes skilsmisse da han var 7 år gammel.

BARNDOM I KØBENHAVN

Marie Cathrine Prah og hennes to barn bodde etter skilsmissen i kummerlige kår i København der de skaffet seg underhold fra hennes håndarbeid. De levde på «sort Kaffe og tørt Brød, Gryngrød kogt i en liden Jydepotte i Ovnen», fortalte den voksne Georg Prah som ofte måtte gå sulten til sengs i sin barndom. Moren klarte ved sitt møysommelige arbeid å skaffe penger til skolegang for Georg, og etter hvert hadde hun klart å spare tilstrekkelig med penger til å reise hjem til Norge med sine barn.

Under en våpenstillstand i krigen mellom Danmark-Norge og Sverige i 1809, tok moren sin elleve år gamle sønn med seg til slottet i København der hun ba om foretrede for kongen, Frederik 6. Fru Prah ville be om reisepass som gjorde det mulig for henne å reise gjennom Sverige til Norge.

Da kongen spurte gutten hva han hadde tenkt å bli som voksen, svarte Georg uten betenkning at han ville bli soldat, et svar som behaget den militært utdan-

nede og militært meget interesserte kongen vel. Kong Frederik ga fru Prah både pass og penger til ferden, og moren drog deretter til Sundbø i Telemark der hun igjen fikk bo med sine barn på sorenskrivergården hos Georgs mormor.

MILITÆRUTDANNELSE

Allerede om høsten i 1809 ble den 11 år gamle Georg sendt som kadett til en femårig militærutdannelse ved Krigsskolen i Christiania. I 1815 var han ferdig med sin utdannelse, og han ble deretter plassert som sekondløytnant ved Det norske Jegerkorps i Christiania. Julen 1815 drog han varm og svett fra et ball. Temperaturen i vinternatten målte 20 minusgrader. Georg Prah var kledd i dansesko, hvite bomullsbenklær, og han var uten skikkelig undertøy. Han fikk en solid knekk i helsen grunnet sitt ung-

dømmelige overmot, og han fikk som følge av svekket helse, avskjed fra militæret allerede i 1817.

PÅ JAKT ETTER NYE GJØREMÅL

I Skien fikk Georg Prahll et lettere arbeid som kontorist, men han vantrivdes med arbeidet og flyttet tilbake til moren og mormoren på Sundbø. Der bedret helsen seg i den grad at han kunne tjenestegjøre som fenrik i hæren fram til 1818.

Sommeren 1821 gikk Georg Prahll over fjellet fra Bamble til Bergen. Der ville han forsøke å låne penger av sine farsbrødre, Nils Brostrup Prahll (1779-1837), som var kjøpmann og hannoversk konsul – og Michael Diurhuus Prahll (1781-1851) som vi skal komme tilbake til. Pengene ville Georg bruke til å kjøpe mormor, enkefru Susanna Sophia Pedersdatter Saxe Wamberges gård i Telemark. Men Georg lyktes ikke med

sitt forsett og gikk slukøret tilbake til Telemark, denne gang via Ryfylkeheiene.

En tid etter gikk Georg Prahll til amtmann Herman Wedel Jarlsberg på Brunlanes ved Drammen for å be om en lensmannsstilling, men i stedet ble han tilbudt huslærerpost for amtmannens sønn, Harald (1811-1897), som siden ble premierløytnant og eier av Vækerø og Bærums verk. Georg takket ja til tilbudet om lærerpost, og han kalte siden denne bolken av sitt liv for den lykkeligste.

YRKESMILITÆR PÅ BERGENHUS FESTNING

I 1823 ble Prahll, takket være sin forbedrede helsetilstand, utnevnt til premierløytnant i Den bergenske Brigade. Bergen var den gang fortsatt den største byen i Norge med 19 000 innbyggere, men i årene som fulgte ble den gamle

Litografi av Prahll etter tegninger av J. F. L. Dreyer, Nye Almenning mot vest, Holbergsalmenningen.

hansabyen raskt forbigått av hovedstaden Christiania i innbyggertall.

Georg Prahll kom inn i et rått og brutalt miljø på Bergenhus festning, et miljø preget av bannord, spott, kommandering, sjikanering og mye alkohol. Det ble ofte nyttet stokkepryl mot de menige soldatene, og noen kompanisjefer nølte heller ikke med å daske til sine løytnanter med sablene. Prahll mente at den danske general Christopher Frederik Lowzows (1752-1829) ynkelige ledelse var årsaken til at all svir og ukontrollert spetakkel kunne fortsette. Forholdene bedret seg da også etter at brigadesjef Lowzow ble erstattet av general Carl von Mansbach i 1828.

Georg Prahll prøvde å holde seg på et moderat forbruk av alkohol, både fordi han ble så lett beruset, men også fordi han endret personlighet under påvirkning av rusmiddelet. Men ellers ble han selvsagt påvirket av det miljøet han vanket i på festningen, og hans oppfarenhhet gjorde at også han gjorde bruk av prylestraff overfor sine underordnede. Hans munnrapphet brukte han til å berge seg ut av flere kinkige situasjoner, f.eks. når han kom i klammeri med en av sine overordnede. Men alkoholen bidrog til å fremme bedre humør på den dystre arbeidsplassen, mente han.

Georg Prahll ble utnevnt til premierløytnant i Den bergenske brigade i 1825, og i 1837 ble han utnevnt til kaptein og sjef for Nordhordlandske kompani av Bergenske Musketerkorps. Men det var mens Prahll fremdeles tjenestegjorde som løytnant at han startet en grafiske anstalt i Marken 1-3, noe brigadesjef Mansbach mislikte. En offiser skulle ikke drive med håndverk, mente generalen. Men Prahll viste til våre naboland

der dette var vanlig. Dessuten trengte Georg Prahll penger til å forsørge sin enslige mor.

En dag ble Prahll innkalt til sin sjef som kalte ham en fyllehund fordi han var blitt beruset i et selskap, noe Prahll ikke benektet. Likevel gikk Prahll til motangrep og svarte: «Hvem av oss to, herr general, er den største fyllehunden, De eller jeg? Husker De da vi var i selskap hos min farbror, generalkonsul Prahll, at De ble så drukken at stiftsamtmann Hagerup og biskop Neumann måtte leie Dem til sofaen, etter at De ved champagnebordet hadde forsynt Dem for meget? Ville det da ikke være ufor-skammet å kalle Dem en fyllehund fordi De nå og da i selskap har drukket Dem på kant?»

Forholdet mellom Mansbach og Prahll ble ikke bedre etter dette. Men i 1838 ved avskjedsselskapet som ble arrangert før Mansbach forlot Bergen, skålte han for Prahll, som han innrømmet å ha «miskjendt». Etter at skålen var drukket ut, kysset generalen sin løytnant på kinnet – selvsagt under påvirkning av alkohol!

MICHAEL DIURHUUS PRAHL PÅ CHRISTINEGÅRD

Den farbroren Georg Prahll sikter til i sin feide med Mansbach, var Michael Diurhuus Prahll som levde fra 1781 til 1851. Han var kjøpmann i Bergen og en tid sjef for firmaet «J.H. Fasmer & Søn». I tillegg bekledd Diurhuus Prahll vervene som hollandsk generalkonsul, børskommissær og stortingsmann. Han eide også handelsstedet Glæsvær på Sotra i tillegg til andre handelsforetak. Moren, Alhed Sadolin Westly (1737-

1809), hadde sine røtter i Stavanger (se nedenfor) mens faren, Jørgen Nielsen Prah (1738-1788), altså var den tidligere nevnte farfaren til Georg Prah, sogneprest i Årstad menighet og ved spedalskehospitalet St. Jørgen i Bergen.

OM SLEKTSFORHOLD I FAMILIEN PRAHL

Jørgen Nielsen Prah var født i Sokndal i Sør Rogaland i 1738 som sønn av sogneprest Nils Bostrup Prah og hustru Judithe Bendixdatter Diurhuus. Jørgen Nielsen ble sogneprest til Falnæs og Årstad, og han døde som sogneprest i Haus i Nordhordland i 1788. Han var gift med Mette Jensdatter Godtzen fra Stavanger. Deres datter Sophia Amalia Prah (1704-1765) ble gift i Stavanger,

først med kjøpmann Lars Knudsen Westlye og deretter med Anders Lauritzen Smith. Sophia Amalias søster, Maria Christina Prah (1697-1772) ble gift i Stavanger med skipper Joachim Nicolay Lampe fra Bergen. Det var altså mange og sterke og bånd mellom familiene Prah i Stavanger og Bergen, og i begge byene tilhørte denne slekten «the upper class».

Alhed eller Alida Sadolin Westlye levde fra 1737 til 1809. Hun var altså mor til generalkonsul Michael Diurhuus Prah og datter av Asselina Corneliusdatter Megeland og kjøpmann i Stavanger Ivar Gjøde Knudsen Westlye, født i 1697 og død i 1742 da han omkom til sjøs. Da var Alhed fem år gammel.

Michael Diurhuus Prah (1781-1851)

Fra hovedinngangen på Christinegård. Fra 1934 til 1958 var Christinegård bispebolig i Bjørgvin, og biskopene Andreas Fleischer, Ragnvald Andreas Indrebø og Per Juvkam hadde sine boliger her i årene 1934-1958 med avbrudd av krigsårene da okkupasjonsmakten rekvirerte huset. Foto: GAS

var gift med Wenche Christiane Hose (1795-1879) fra Bergen. Ekteparet eide Prahlgården (tidligere Fasmergården etter generalkonsul Hendrich J. Fasmer) i Strandgaten i Bergen, der generalskonsul Prahll fikk sette opp sjøboder, pakkhus og nytt våningshus. (Nå revet. Adressen på eiendommen er i dag C. Sundts gate 55). Prahls vei i Bergen, er oppkalt etter Michael Diurhuus Prahll og ligger i Sandviken.

CHRISTINEGÅRD

Michael Diurhuus Prahll kjøpte Christinegård på Ladegaarden i Bergen i 1836. Denne gården ble byggslet av Christine Middeltorp allerede i 1694 og er navn-

gitt etter henne. Prahll satte seg opp et praktfullt våningshus på sin nyervervede eiendom som i dag har adresse Formanns vei 3. Det var i dette huset det ovennevnte selskapet Georg Prahll nevner, ble arrangert.

Michael Prahll bygde også lysthuset «Mon Plaisir» som fremdeles eksisterer i skråningen ved Fjellveien, 150 meter i luftlinje over lystgården. Prahlls sønn, Jan Henrik Fasmer Prahll (1833-1889), bygde i 1860 fjellstuen på oppsiden av Fjellveien. Også denne murbygningen eksisterer fortsatt. Prahll hadde kjeglebane i hagen til sin storslåtte eiendom, og i hagen stod et saluttbatteri som bl.a. ble nyttet når keiser Wilhelm II ankom Bergen på begynnelsen av 1900-tallet.

Christinegård ble siden overtatt av juve-

ler Marius Hammer. Eiendommen ble fredet i 1927. Fra 1934 til 1958 var hovedbygningen bolig for Bjørgvins biskop – med unntak av krigsårene 1940-1945 da nazistene overtok den som ordførerbolig. Da bygningen forfalt omkring 1960, fikk Bryggens sjefsarkeolog Asbjørn Herteig og hans kone Inger overta bygningen som de reddet fra forfall. Familien Herteig står fremdeles som eiere av eiendommen i 2020, den mest inngjerdete eiendommen jeg har sett i Bergen! Christinegård er i dag blitt ombygd til selskapslokaler.

TEKST TIL BILDER

Prahls støperi og grafiske anstalt i Marken 1-3 ble grunnlagt i 1843 og solgt til Oluf Wingaard i 1855.

Tegner ukjent

Tegning fra ca. 1830 av Prahls Litografiske Officin i Marken.

Prahls hus i Marken fotografert med

Manufakturhuset ved Lille Lungårdsvann i bakgrunnen.

Foto: GAS

Christinegård i Formannsvei 3 på Ladegården. Michael Diurhuus Prahll kjøpte denne gården i 1836. Prahll hadde kjeglebane i hagen samt et saluttbatteri som ble nyttet ved større festligheter.

Foto: GAS

Havseiler.

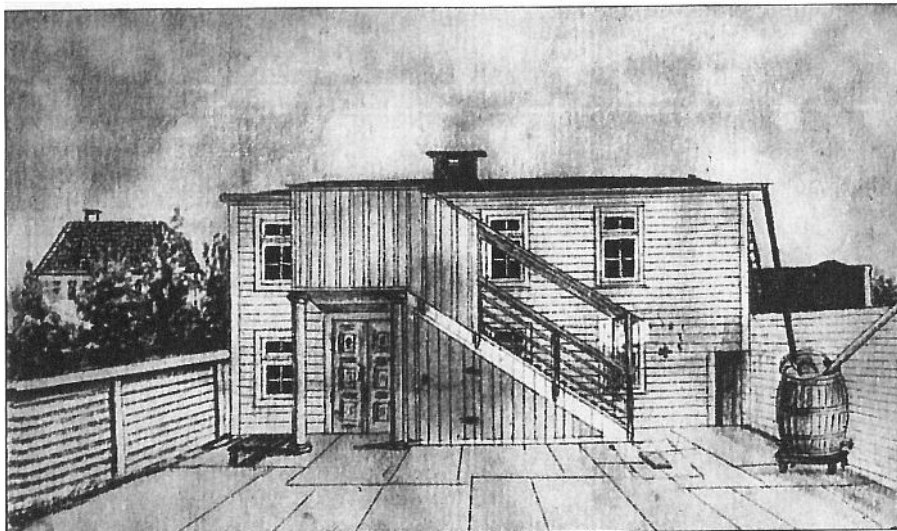
Stikk av Georg Prahll

Bønder fra Hosanger.

Stikk av Georg Prahll

Fra Tollbodalmeningen.

Utsnitt av stikk av Prahll etter Joh. F.L. Dreyer

Prahls Litografiske Officin holdt til i Marken i Bergen, ca 1830.

Prahls litografiske anstalt

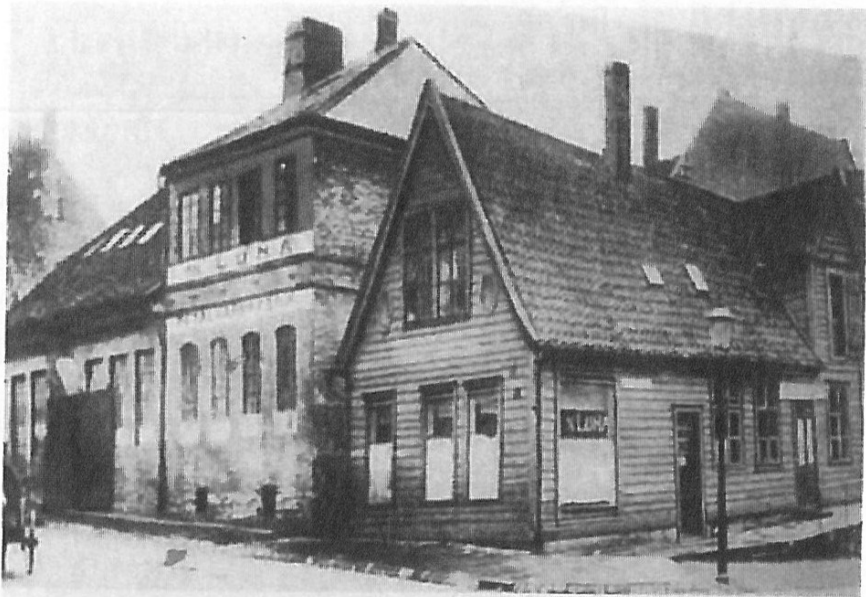
Den grafiske anstalten Prahl startet i 1825, var den første i Bergen. Steintrykk eller litografi ble oppfunnet av tyskeren Alois Senefelder i 1796. Deretter gikk utviklingen raskt. Selskabet til Norges Vel støttet i 1823 opprettelsen av den første litografiske anstalten i Norge, «Von der Fehr & Søn» i Christiania.

Ulike motiver ble lagt under steinpresen hos Prahl i Bergen. Det første bildet som ble trykket i Prahls grafiske anstalt, hadde «mestertyven» Gjest Baardsen som motiv. Baardsen satt i lange perioder som fange i tukthuset (nå: Manufakturhuset) i Bergen som lå like ved hagen til Georg Prahl. Prahl laget også kongebilder, portretter av kjente personer som Napoleon og skulptør Bertel Thorvaldsen, samt opptrykk av Grunnloven, «Fader vår» og andre religiøse motiver og sanger fra syngespillet Fjell-

eventyret. Motiver med norske bonde- drakter og uniformer ble også populære og ikke minst motiver fra Bergen og omegn, der trønderen J.F.L Dreier var mester for de originale akvarellene. Knudsen var også med på å lage kart, draft og trykk av norske kirker, blant annet middelalderkirken på Avaldsnes.

I 1826 fikk Prahl permisjon fra militæret, og han drog da til Hamburg for å lære mer om litografikunsten. Fra Hamburg fikk Prahl med seg nødvendig produksjonsutstyr, og smeden Smith i Veiten i Bergen hjalp ham med å lage en presse slik at han kunne åpne sitt eget «Litografiske Officin», landets første litografiske anstalt utenfor Christiania.

I 1828 kjøpte Prahl Marken 1-3, en større sentral eiendom på østsiden av Lille Lunggårdsvann som bestod av våningshus, noen uthus, gårdsplass, tre brønner og en større hage som strakte seg ned mot vannet. I hovedhuset startet Prahl

Prahls støperi lå i Marken 1–3. Det var grunnlagt 1843 og ble solgt til Oluf Wingaard 1855.

en liten bok- og papirhandel mens trykkeriet fikk plass i en sidebygning.

Fleire tegnere fikk arbeid hos «Prahll i Marken». Malerne Mathias Calmeyer, Anders Jacobsen Deshington (fra den dansk-norske koloniøyen St. Croix i Vestindia), J.F.L. Dreier og Hans Leganger Rensch var noen av dem. Student Johan S. Welhaven tegnet et portrett av kunstmaleren Johan Christian Dahl «i sten» som det het. J.C. Walter og kunsthandler J.C. Losing arbeidet også for Prahll.

Den unge bergenseren Hans Christian Knudsen ble ansatt i Prahlls litografiske anstalt som 18-åring i 1834. Knudsen ble betegnet som «den dyktige tegner» av Prahll, og tenåringen Hans Christian laget, under korreksjon av I.C. Dahl,

blant annet en kopi av Dahlls maleri «Bergen fra Søsiden» mens han arbeidet på den grafiske anstalten. På Prahlls litografiske anstalt ble altså Knudsen kjent med landets første berømte kunstmaler som tenåring, og han fikk siden opplæring av ham. På forsiden av det litograferte fargetrykket av Dahlls maleri står det: «Forlagt og trykt ved Prahll i Bergen», og på baksiden: «Tegnet paa Sten af H.C. Knudsen».

Prahll ga ut sine grafiske arbeider på eget forlag, men ikke alt han trykket ga fortjeneste. Fra 1833 til 1844 arbeidet Henrik Bucher for Prahll før den dyktige tegneren startet sitt eget trykkeri, noe som var et tap for Prahll. Bucher ble nemlig regnet for sin arbeidsgivers mest geniale tegner og litograf. I 1841 startet Prahll eget boktrykkeri, det andre i Ber-

gen. Han var den første i Norge som trykket barnebøker, han ga ut salmebøker, noen romaner og han trykket visittkort. Men fortjenesten var liten, og i 1846 solgte han trykkeriet sitt til Frans Dekke Beyer som lyktes bedre med denne virksomheten og som fra før drev den grafiske bedriften «F. Beyer».

Om det var noe han var misfornøyd med, brukte løytnant Prahl stokken også på sine unge ansatte, slik han var vant med fra festningen. Når han var ferdig med rundjulingen, oppfordret han alle sine medarbeidere til å synge firstemmig mens «der Prügelknabe» hikstet «med bremsene på» for ikke å risikere mer juling.

Lyder Sagen og I.C. Dahl i møte med H. C. Knudsen i Prahls grafiske anstalt

I Prahls anstalt i Marken vanket mange kulturpersonligheter ut og inn, blant dem var lærer Lyder Sagens i Skivebakken 22 og prestesønn og student Johan Sebastian Welhaven. Sagen var en uforliknelig lærer ved latinskolen i Bergen. Til sine elever kunne han for eksempel si:

God dag stiftsamtmenn, bisper, generaler! God dag galeislaver, tukthuskandidater, galgenfugle! For eg ska seje dokker. Alt dette kan dokker bli!

Kunsthistoriker Andreas Aubert (1851-1913) forteller følgende om sammenkomstene hos Lyder Sagen:

Det har sikkert ikke gjort Sagen mindre lykkelig at se Dahl midt i en kreds av elever: Schultz, Bull, siden ogsaa Groliger, desuden Rasch og en atenaarig bergenser med utprægede

kunstneriske evner, Hans Christian Knudsen, som tegnet og litograferte for kaptein Prahl.

Dahl fik en subskription igang for ham for at hjælpe ham til at fortsætte sin udvikling i utlandet. Men Knudsen vilde ikke, han havde faaet lyst til at bli missionær. Et minde om dette kunstnerstevnet i Bergen i 1834 er hans vellykkede litografi efter Dahls portræt ved Groliger, som ogsaa paa Dahls opfordring utførte et portræt av Lyder Sagen.

Og denne professor Dahls interesse for Knudsen samstemmer ogsaa med andre forfattere. Saaledes fremstiller forfatteren av familiene Ellerhusens og Görbitzernes stamtavle, skrevet i 1866 av N., saken paa væsentlig samme maate:

Mens han 18 aar gammel var i kaptein Prahls lille institut her i Bergen, hvor hans arbeide vakte opsikt og beundring, blev professor Dahl gjort opmærksom paa denne for hans kunst saa rikt begavede unge mand, og professoren, efterat at ha havt ham hjemme hos sig og set ham ta ut et kontur av et av Dahl selv malt prospekt af Bergen, tilbød sig straks at ville sende ham til utlandet og sørge videre for hans utdannelse som maler.' Men dette stemte ikke overens med Knudsens ønske, hvis eneste digten og dragen gik ut paa at bli forkynder av Guds ord blant hedningerne.

Sjelden har vel en ung kunstner i 18-aarsalderen hat et saa glimrende tilbud som H.C Knudsen i 1834. I stedet for den lange haabløse kamp paa kunstens tornefulde vei frem til utdannelse og anerkjendelse, møtte en av Europas mestere ham ved inngangsporten til det forjættede land for at

Hans Christian Knudsen. Selvportrett med signatur av assistent Knudsen ved Prahls litografiske anstalt. Tegning: VID-arkiv, Stavanger

lukke op for ham og føre ham ind. Men han avslog det lokkende tilbud. Visste han hvad han gjorde? Efter al sandsynlighed visste han det, og det var efter et saa modnet overlæg som en 18-aaring overhodet kan præstere, at han tok denne alvorlige beslutning.

Han røber i et brev til sit missionsstyre 10 aar senere at han nok var opmerksom paa sine chancer. Han skriver:

Ja saa hjertens gjerne gir jeg Gud æren for hvad der maatte være utrettet til missionens fremme under min reise. Og min tegnekunst, hvor fattig den end var i og for sig, skapte mig dog et navn i mit fædreland for 9 aar siden. Men at menneskerne let kan glemme Skapere for skapningen har jeg tidlig lært. Jeg forstaar derfor nu dette, at det er en saare liden ting for mig at bli holdt for stor av mennesker. Men derfor frygter jeg ogsaa mindre baade deres hat og deres gunst.

Hans Christian Knudsen (1816-1863) ble Norges første afrikamisjonær. Han drog til Tysk Sydvestafrika (Namibia) for et tysk misjonsselskap, men måtte gjøre vendereis med sine to små sønner da kona, prestedatter og bergenserinne Petronelle Hermantine Caroline Elisabeth Christensen ble sinnsyk under oppholdet i Afrika. Knudsen virket siden som emissær Norge, men han malte fortsatt akvareller gjennom hele sitt liv.

Henrik Ibsen nyttet Knudens biografi som inspirasjonskilde til skuespillet «Brand».

Johan C. Walters erindringer

En av Hans Christians arbeidskamerater i den litografiske anstalten var førnevnte Johan C. Walter (født i Bergen i 1817, d. 1908 i Ålesund), som seinere ble kaptein i den norske hæren og bosatt i Bergen. Walter og Knudsen var med sine 17 og 18 år, i perioder, de to eldste av Prahls ansatte. Walter har gitt et levende bilde av de forholdene Prahls arbeidere måtte forholde seg til:

Prahl var efter vor nuværende tids forstaaelse en ren tyran; men da han selv var livsfreidig, saa han undertiden gjennem fingre med vore spilopper. Vi – jeg tager os to ældste med, som, naar intet andet arbeide forelaa,

Lyder Sagen 1843. Bergen billedgalleri. Av Johan Wilhelm Gertner (1818-1871).

var baade lærere og arbeidere – matte alle være ved vort arbeide kl 6 ½ om morgenen, og for at alle skulde være præcis, var Prahls selv som oftest tilstede ved det store bord, der var placeret midt i trykkeriet, som vi kaldte det. Prahls, der forresten ikke selv kunde udføre arbeide af noget slags i denne (tegne) branche, blev imidlertid snart kjed af sit tvungne selvpaatagne (inspektions-) arbeide og forsvandt derfor næsten hver morgen efter en halv eller hel times ophold. Dette var tegnet til – naar vi var sikre paa at have ham paa tilbørlig afstand – at springe op fra vore pladse, skaffe noget spiseligt, saasom smørkringler, blommer, rosiner etc., tilveie og opkvikke os paa bedste maade med at gantes [knoves, småsloss] og dunke hinanden, og det endte med, at alle laa på gulvet i et enes-

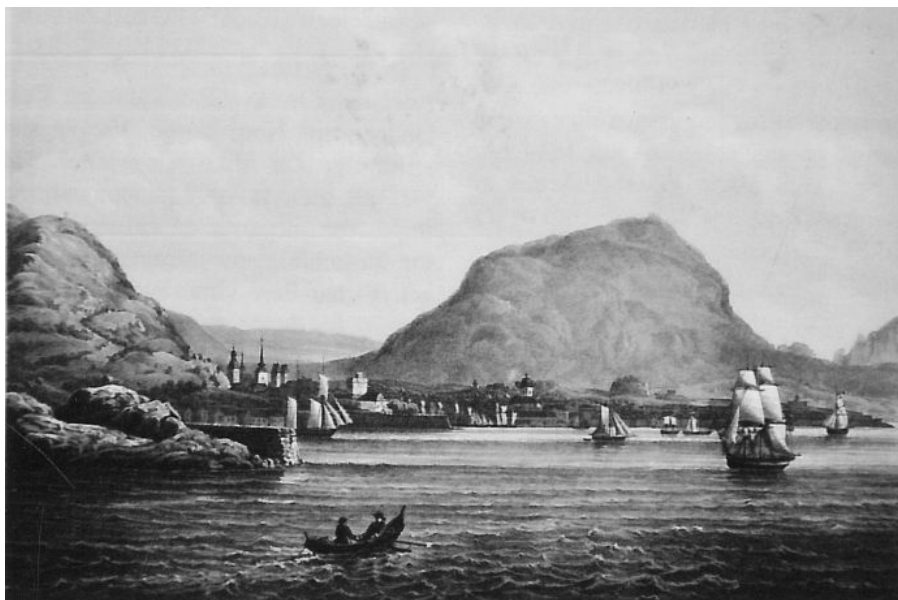
te bøle. Enkelte gange hændte det, at Prahls overraskede os i en saadan situation, og da fik vi to 'gamle' [Walter og Knudsen] vore skjære stub [pryl] for slet ordens overholdelse.

Prahls var en stor ynder af musik og sang, og da de fleste af os unge ikke var det mindre, hændte det engang, da vi havde faaet tag i en melodi, som særligt behagede os, at vi havde lagt pensler og andet arbeide tilside, og slog takten til vor melodi, mens Prahls gjennem et vindues-kighul til trykkeriet fra gangen af paahørte og beobagtede os. Til vor store skræk lukkede han da pludselig døren op, og siger med sin sædvanlige barskhed: 'Det var da f – f – fanden saa vakkert I sang! Lad mig høre det en gang til!' hvilket vel maatte ske; men forskrækkelsen i halsene gav ikke det samme resultat, som da vi troede os vogelfrei. Men efter den tid gik oftere under illuminationsarbeidet sangen for sig med Prahls selv som anfører.

Det fantes for øvrig mye musikalitet i Prahls familie, i alle fall på hans mors side, der tre av hennes forfedre innehadde stillingen som organist i Domkirken i Stavanger.

Når Prahls ble alterert, begynte han å stottere språklig. Immanuel Ross som har skrevet en liten biografi om Prahls, supplerer Walter ved å skrive:

Som sædvanlig i de dage skulde der ikke meget til, før en skolepog eller læredreng fik smage stokken. Men vreden var i almindelighed som et tordenveir, der, naar det havde faaet udlade sig, hurtig trak forbi. Det hændte, naar en synder hadde faaet bank, at der straks efter lød: 'Nu,

Trykk basert på maleri av I. C. Dahl. Utført va H. C. Knudsen.

*gutter, sk – skal vi synge firstemmig!
og den afbankede stakkel maatte
synge med, saa godt han kunde, og
hikstede blot nu og da indimellem.*

Når en leser dette, kommer en til å tenke på at H.C. Knudsen en gang i framtiden, skulle komme til å nytte seg av samme oppdragelesmåter som Prah. For da Knudsen var havnet på misjonsmarken i det sørlige Afrika og noen innfødte ikke lystret «mesterens» oppfordringer og ordre, hendte det at Knudsen fant fram stokken for å få sin vilje gjennom.

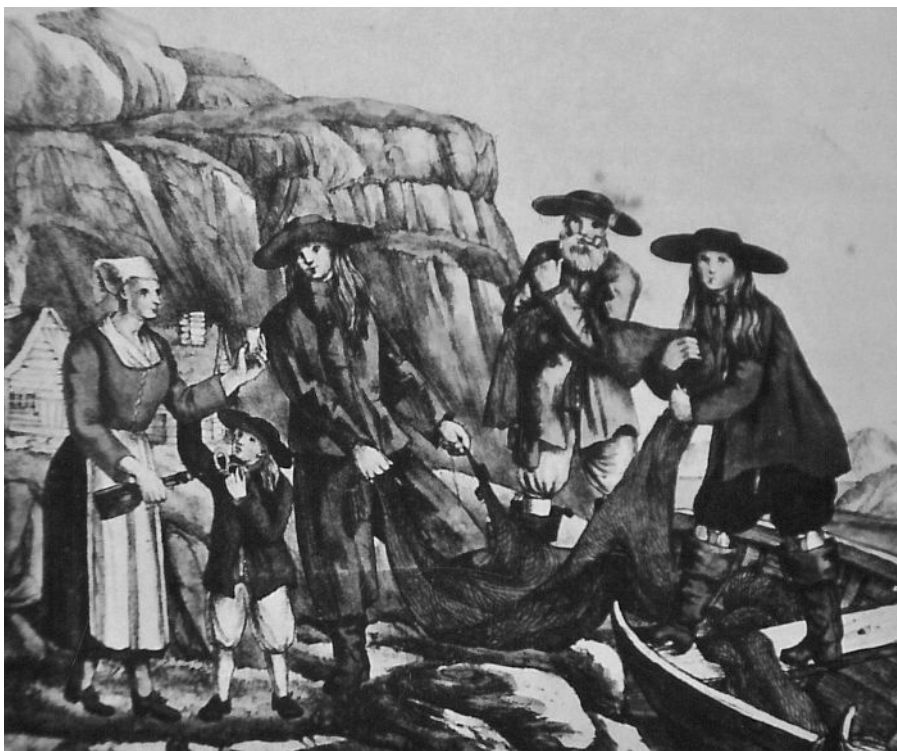
Prahls ekteskap

Det var altså i slutten av 1828 at Prah kjøpte et våningshus i Marken (1-3) med hage ned mot Lille Lunggårdsvann – med ”stor Udkjørsel og 3 Brønde”.

Trykkeriet ble innredet i en sidebygning. Prah ble boende i Marken i 14 år mens trykkeriet holdt til på denne adressen i 20 år. I 1847 ble steinpresse og boktrykkeri flyttet til Nedre Torget 20. (Rode, nr. 36).

Georg Prahls mor styrte husholdningen for sønnen fram til 1834 da 36-åringen Georg Prah giftet seg på Voss med den 24 år gamle Henriette («Henny») Pauline Münster (1810-1897), datter til den norske konsulen i Belfast, Paul Løvenørn Münster (1783-1871) og Kitty Wilton. Henny hadde vokst opp i Irland, men bodde hos sin prestefarbror på Voss da Prah møtte henne.

Ekteparet Prah fikk åtte barn. Georg Prah forsøkte også å inspirere sine barn til å forsyne seg av et rikholdig kulturliv, og han kjøpte i den forbindelse et piano til dem, for sang og musikk var

«Havstriler». Stikk fra Prahls grafiske anstalt.

en svært vesentlig side av livet for løytnanten og litografen. I 1865 står ekteparet Prahl oppført med disse barna som da bodde hos foreldrene i Alver: Eldst var Marie Prahl (1836-1912) som ble gift Müller og som startet en vellykket bakeribedrift der hun bl.a. produserte «Marie Müllers kjeks», siden forkortet til «Mariekjeks», et produkt de fleste nordmenn har smakt. Marie fikk søsknene: Henriette (1839), Alvilde (1843), Nanna (1846), Haakon Adelsteen (1847) og Signy Signe (1851). I 1865 hadde familien Prahl to tjenestekarere og to tjenestepiker på sitt gårdsbruk.

Andre engasjementer

Georg Prahl var knyttet til ulike hæravdelinger ved Bergenhuss festning like til han gikk av med pensjon i 1878. Som vi har hørt var han en selvstendig og sta person som ofte kom i konflikt med sine overordnede. Samtidig var han full av energi, ideer og pågangsmot.

Ved siden av militærkarrieren fikk Prahl således utløp for sin virkestrang både innen samfunns- og kulturlivet i Bergen. I 1840 gikk han inn i den nystartede måteholdsforeningen som rektor Hans Holmboe hadde startet i Bergen. Før dette hadde Prahl prøvd å hjel-

pe mange soldater ut av rushelvetet. I 1840 tok han også initiativ for å få opprettet en tvangsarbeidsantalt, for det verste han visste var latsabber og døgenikter. Arbeid adlet mannen og selvfølelsen, mente Prahll.

I 1841 ble Prahll med i styret for et nyopprettet barneasyl som fra 1851 benyttet bygningen til det gamle Seminarium Fredericianum på Asylplass 2. Han satt også i styret for Bergens kunstforening og tok på seg en rekke andre verv til beste for samfunnet. Således satt han i styrene for Bergens borgerlige begravellesforening og for håndverkerforeningen. I 1850-årene startet Prahll skogplanting på Fløifjellet. Han var også et ivrig medlem av Bergens 17. mai-komite, og i 1852 var han en av initiativtakerne til landets første industriutstilling i Bergen.

Jernstøperi

Fra 1843 bygde Prahll et jernstøperi på sin eiendom i Marken. Jernstøperiet kom i drift fra 1845 og ble siden utviklet til et metallstøperi der det bl.a. ble laget gravplater, komfyrer, gryter og kirkeklokker. Jernstøperiet i Marken ble overtatt av konkurrenten Wingaards Jernstøperi i 1855. Prahll etablerte også en spikerfabrikk og et mindre mekanisk verksted. I 1855 opprettet han et nytt støperi og høvleri kalt Laxevaags Værk, en bedrift som leverte kirkeklokker, maskiner til reperbaner og som produserte ploger, spader og andre jordbruksredskaper etter en avtale med Nordre Bergenhuss amt. Men denne bedriften gikk fallitt allerede i 1859.

*Georg C. Chr. Wedel Prahll (1798-1883)
fotografert i uniform på sine eldre dager
da han var gårdbruker i Alversund.
Foto: Bodoni Forlag*

Prahll i fengsel

I 1856 satt Georg Prahll i arresten på Bergenhuss festning i fire uker for å ha fornærmet generalmajor Knud Kraft Hanssøn Holck (1789-1870). Generalmajoren foretrakk den høyskoleutdannede Christian Fredrik Fasting (1799-1887) som sin sjef for 1ste gevorbene kompani, en stilling Prahll mente han var vel så godt kvalifisert og skikket for grunnet sin lengre erfaring og ansiennitet.

Da Holck pekte på flere tilfeller der Prahll hadde mistet besinnelsen overfor sine underordnede, tok Prahlls sinne

igjen overhånd, og følgen av hans overhaling av en overordnet, ble altså fengselsstraff. Men Prahll mistet ikke motet for det. Fra sin fangecelle ledet han sin grafiske anstalt og arbeidet videre med å forbedre kart han skulle trykke etter oppdrag.

Holck bodde på festningen med sin familie og sitt hushold og med arresten som nabo. Vi får et levende bilde av livet på og omkring festningen i Adolph Bergs bok "Gamle Bergensbilder" fra 1924. Der forteller Berg blant annet om et stort spansk skip som lå til reparasjon ved Bradbenken ytterst på Bryggen – en bradbenk som stadig var omgitt av skuelystne. Berg skriver:

De smaa spaniere – det var forresten baskere – med sitt svarte haar under røde huer, med bare armer og blaa, korte dongeribukser arbeidet med vad (fiskeutstyr) og labsalving (tjæring) av rig. Tjæren kokte og røk, og alle skrek i sit hjemlands maal til hverandre, et maal, som ingen av de talrike tilskuere forstod dusten av naturligvis.

General Holck sine nysgjerrige kjøkkentøser, som stod oppe paa fæstningsmuren og glante, forvitne som de var, fik av og til nogen ord kastet op til sig, som hele spanierflokken storlo av. Fæle og skitne saa spanierne ut, saa jamen hadde Fløtmands-Berte, som stod der med kaffespandet til Pitter, manden hinnes, ret, naar hun sa, at de 'liknet mest nokken marekatter, og det hadde vorre bere, om di hadde blit der saa di hørte heme'.

Og da en av de mindste marekattene kom hen til Berte og la en haand paa sit hjerte og med den anden pekte paa kaffespandet, og folk begyndte at le

og sa, at det var bra, at ikke Pitter var her og fik se Bertes nye ven, saa grep sinnet Berte, og hun tok lokket av spandet og langet kaffen i synet paa den vesle fyren. 'Der har du te aa svale deg paa, din marekat,' skrek Berte, og der blev sjau over al maate. Spanierne stanset arbeidet og viftet med huene og ropte til Berte, som skyndsomt trak sig ut av tilskuersflokken og ilte hjemover til Stølekleiven for at hænge ny kaffe over gruen.

De siste årene

Etter konkursen ved støperiet og høvleriet i Laksevåg, kjøpte Prahll i 1859 en del av gården Alver i Hammer prestegjeld i Nordhordland av Mons Jonsen Alver. Denne Mons Jonsen Alver døde mens han bodde på kår på gården i 1860. Sønnen, Mons Monsen Alver, som ble født i 1819, flyttet til Bergen, der han i 1844 giftet seg i Domkirken med Ingeborg Lovise Sivertsen fra Haus i Nordhordland. I 1846 fikk de datteren Amalie Alver, som siden ble gift Møller og Skram.

Prahll flyttet til permanent opphold i Alver med sin familie i 1864. Der startet han opp med å dyrke sin nye interesse, modernisering og effektivisering av gammeldags jordbruk, en interesse han muligens hadde arvet etter faren. Fortsatt kunne Georg Prahll dra nytte av den entusiasmen livet hadde utstyrt ham så rikelig med. Han inspirerte og hjalp også sine sambygdinger til forbedret gårdsdrift og husdyrstell.

Fra 1871 til 1873 fikk Prahll endelig oppfylt sitt ønske om å få kommando over en bataljon, og som 77-åring var han med på en feltmanøver i Smålenene

der 9000 soldater deltok. Etter et nytt sammenstøt med en overordnet i 1876, søkte Prahll avskjed fra militærlivet. Hans avskjedssøknad ble innvilget med en pensjon bevilget av Stortinget.

Georg Prahll døde på Alver 29. mars i 1883 etter å ha pådratt seg en lungebetennelse. Som i sin ungdom var han like til det siste nokså skjødesløs når det gjaldt påkledning. Sykdommen skyldtes nemlig at han ble stående i kaldt vær i

altfor tynne klær da han skulle reise ny flaggstang på tunet i Alver. Han arbeidet seg varm og svett, men hadde ikke tid til å gå inn etter varmere tøy da han begynte å fryse. Så gikk det som det gikk. Den begavede, sterke og allsidige mannen ble 84 år gammel, og han ble gravlagt ved kirken i Alversund.

KILDER

Aurenes, Ola: Rogalendingar som har teki borgarskap i Bergen

Rogaland Historielag, årsskrift 1943

Aurenes, Ola: Ivar Gjøde Westlys mors ætt. Statsarkivet i Stavanger

Berg, Adolph: Gamle Bergensbilder fra 1850-70-arene. Kristiania 1924

Brandt, Wilhelmine: Stamtavle over Familjerne Ellerhusen og Gørbitz. Bergen 1866

Fossen, Anders Bjarne: Georg Prahll. Bergensere i tusen år. Kunnskapsforlaget 2005

Hartvedt, Gunnar Hagen: Bergen Byleksikon Kunnskapsforlaget 1999

Larsen, Christian Brun: Overlærer Sagen Bergensposten nr. 2011

Ross, Immanuel: Kaptein Georg Prahll 1798-1883. Bergen 1896

Skadberg, Gunnar A.: Hans Christian Knudsen. Kunstner og misjonær. Upublisert manus

Digitalarkivet (folketellinger)

Wikipedia

Yngve Nedrebø: Fire vessar i Salhus

Salhus ligg ved munningen av fem fjordarmar, og har vore ein kjær samlingsplass for reisande gjennom minst 1000 år. Sjølve namnet «Salhus» viser til herbergefunksjonen som har vore knytta til denne staden. Avstanden til Bergen var stor nok til at dei reisande kunne ha grunn for å gå i land for å kvile seg, få seg ein matbit og ikkje minst få sløkt tørsten. Salhus var lenge privilegert gjestgjevarstad, med forbod mot å framstille brennevin, men med rett til å skjenke og med plikt til å

skaffe reisande «logement» for ein rimeleg penge. Det var nok inntektene frå skjenkestova dei levde av. I fleire utgåver av gjestgjevarprivilegiet var det understreka at skjenkinga i Salhus berre skulle vere tilgjengeleg for dei reisande, ikkje for dei fastbuande i området.

Det hende nok at ein og annan besøkjande vart vanskelege, og då kom det godt med om verten eller vertinna var i stand til å sette dei på plass. Johanne

Gjestgjevarhuset i Salhus fotografert rundt 1860. Bildet er utlånt av Åsane historielag.

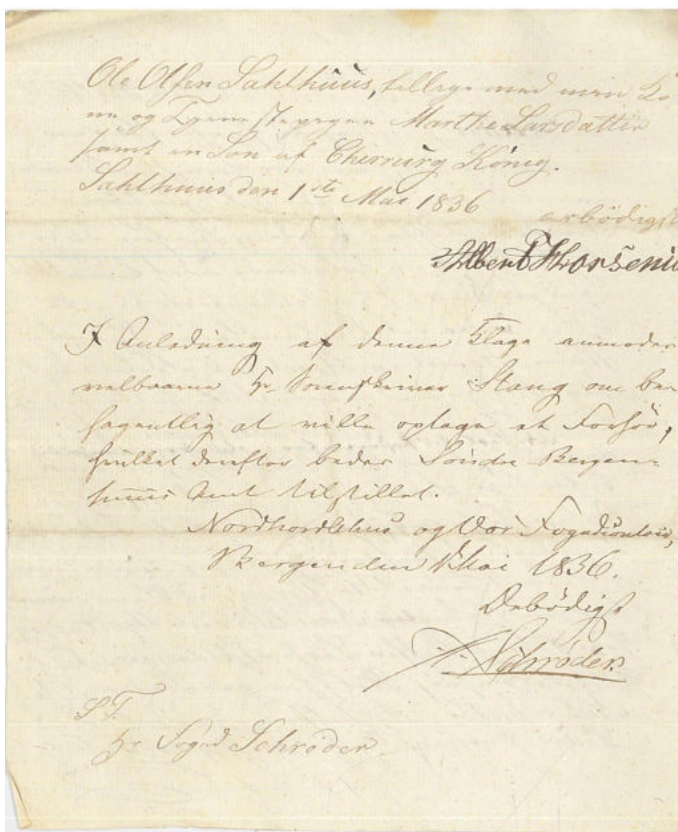
Margrethe Barclay de Tolly Horsenius (1745-1826) dreiv Salhus frå 1781 av, først saman med mannen, deretter som enkje. Det går framleis forteljingar om kor sterk ho var, og om at ho heldt kustus på gjestene både ved hjelp av styrken sin og ved å skremme dei på ymse andre måtar. I 1821 tok sonen hennar Albert Christopher Barclay Horsenius (1786-1847) over drifta og privilegiet. Han synest å ha fått større problem med gjestene.

over at han var våt, kald og sjuk og han måtte finne seg ei seng for natta. Han gjekk bort til verten, la fire skilling på bordet og bad om sengeplass. Svaret var at det ikkje var ledig seng å få. Brynnild auka tilbodet sitt til det seksdoble, ein ort, og la til at han kunne betale det som vart kravd. Svaret var framleis like negativt. Overnattingsgjester på Salhus kunne ikkje forvente luksus. Då Brynnild såg seg om i gjestetova såg han at det alt låg ein kar i ein krok under eit segl og med buksa som pute. Andre krokar var framleis ledige. Avvisinga oste av vrangvilje og

Ein laurdagskveld i 1836

Seint på kvelden laurdag 30. april 1836 kom fire unge vessar roande på heimveg frå Bergen. Då dei kom forbi Salhus la dei til, gjekk i land og kom opp i skjenkestova. I Salhus kjende dei frå før berre den eine i følget, handelskaren Nils Oleifson Ukvitno (1805-1874). Han hadde med seg to brør Isak og Knut og ein kjenning, Brynnild Larson Almeland. Brynnild hadde falle i sjøen og klaga

Klaga frå Albert Horsenius med påteikning av futen Schröder, begge datert 1. mai 1836.

Ein oksepeis kunne vere eit farleg våpen. Vitna fortalde at dei fire vessene var utstyrt med slike då dei kom til Salhus. Men dei brukte dei ikkje. Oksepeisen synest ha vore ein del av mannsbunaden for Voss på den tida.

mangel på respekt. Verten kalla dei «bønder», sjølv om vessane hadde sagt dei var «Handelskarler». Dei vart provoserte og høgrøysta.

Kva som vidare skjedde er det minst to versjonar av.

Då verten neste morgon sette seg ved skrivebordet for å forfatte ei klage til futen og legge fram sin versjon var han framleis både sint og krenka, ikkje minst over at Brynnild hadde bede han dra «til Helvede». Slike ord ville ikkje verten høyre i sitt hus, så han hadde teke Brynnild i trøya og vist han døra. Det var i alle fall det han skreiv. Men var det lurt? For no vart han puffa unna og fekk eit slag i skrittet slik at han morgonen etter framleis klaga over smerter, og sa seg redd for å få varig skade. Skjellsorda hadde etter kvart hagla. Verten fekk høyre at han var «tyvepak» og «svinepak», medan vertinna vart kalla «hore».

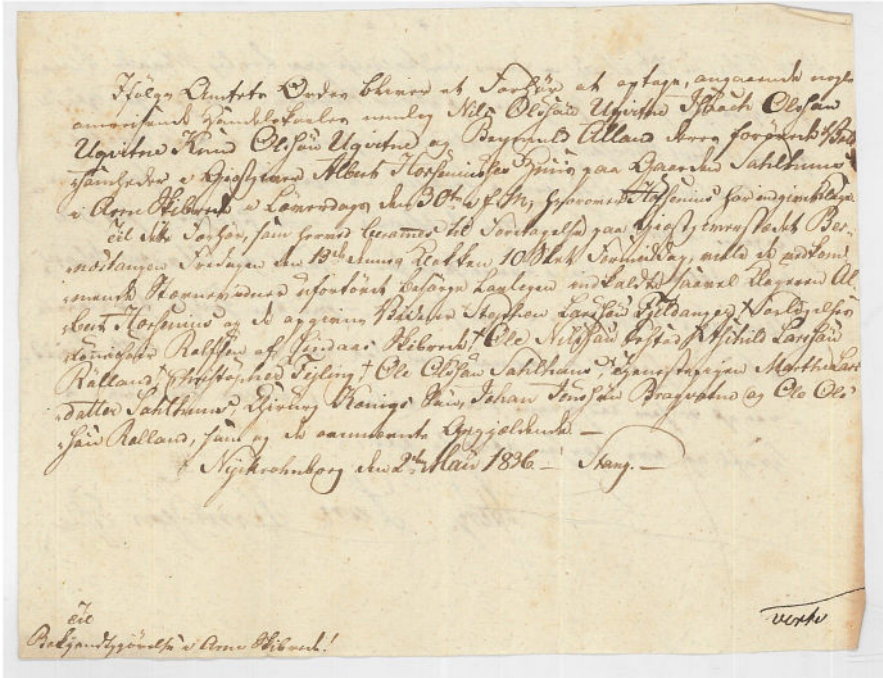
Etter å ha signert skrivet kledde Horsenius seg og tok med seg klaga om «Uordener i hans Huus» og reiste inn til futen Bendix Wahl Schrøder (1804-1846) i Bergen. Det var søndag, men futen tok saka på største alvor, for «i

dette Øieblik», skreiv han brev til so-renskriver Stang og kravde at det vart ordna med forhøyr. Stang var heller ikkje vanskeleg å be, alt måndag 2. mai sende han ut vitnestevningar, og lensmannen i Voss fekk ordre om å få tak i dei fire vessane og sjå til at vart transporterte til Bernestangen, der avhøyr skulle haldast 13. mai.

Forhøyret

Presist kl. 10 fredag 13. mai 1836 vart ekstraretten sett på Bernestangen «angaende Uordener begaaede af 4 Væsser i Sahlhuus». Første vitne var verten Horsenius. Men han måtte vedgå at han ikkje hadde fått med seg så mykje av det som hadde skjedd under «slaget», for han rømde alt etter dei innleiande tumultane.

Som andre vitne kom vertinna Anna Christine Feiling (1797-1870). Ho hadde vore til stades mesteparten av tida og ho hadde sett og høyrte mykje meir enn mannen. Ho sa ho hadde sett at Nils tok ei pølse frå bordet. Då hadde ho skrike opp og kravd han visitert. Men Nils hadde nekta og medan ordskiftet gjekk som kvassast om dette,

Sorenskrivar Stang i Nordhordland kalla inn til avhøyr fredag 13. mai kl. 10 på gjestgjevarstaden Bernestangen.

vart det plutselig mørkt i stova. Lyset var sløkt, og no hagla det slag og pryl til alle som var der inne. Bord og benkar vart brukte til å slå med, vindaugslistene vart rivne ned, og gjestene som hadde sete til bords for å få seg mat og drikke, måtte flykte ut. Steffen Fjeldanger vekte karen som prøvde å sove i ein krok i gjestestova og ropte at «4 gale Væsser vare oppe i Stuen og baade brugte Knive og Oxepeser». Men vertinna måtte innrømme at ho ikkje hadde sett knivar, og at vessane ikkje hadde brukt oksepeisane sine. Ho hadde heller ikkje sett dei øydelegge noko, men i ettertid hadde ho sett alt som var øydelagd.

Etter at stova var tømnd gjekk vessane ned att i båten. No ville dei ro heimover. Men etter kort tid konkluderte dei at dei framleis hadde uoppgjorte saker i Salhus og ville opp att i skjenkestova. Då var ytterdøra låst. Ikkje noko problem! Døra vart sprengd, og alle dei som hadde samla seg på innsida, la på sprang på nytt. Etter at vessane nok ein gong hadde fått rydda stova og var på veg attende til båten, skulle fleire av vitna ha høyrte at det vart ropt ut truslar: «Komme vi op igjen skal der ikke tikke eller spinde Liv i Nogen mere i Sahlhuus.»

Båten til Ole Olsen Rølland låg rett ved

sida av der vessane hadde lagt til, og ein av vessane (vitna trudde det var Brynild) skulle ha teke seg over i Ole sin båt. Det vart fortalt at han skar opp ein sekk med korn som tilhørde amtmann Kastrup, øydela loket på ei tønne med sild og kasta ei anna tønne på sjøen. Ole hadde hatt fleire hattar med seg. Etterpå fann han ein blankhatt og to filthattar oppskårne og øydelagde. Ingen hadde sett kven som gjorde det, men resultatet la dei fram i retten, og fekk slege fast at desse hattane ikkje kunne brukast meir.

Verten hadde etter kvart våga seg fram og var kommen heilt ned på brygga. Der hadde han kasta stein etter vessane, men traff ikkje. Men vitna fortalde om ein stein som hadde råka båten som låg ved sida av, og då knakk ei tofte. Steinen var med til Bernestangen og vart vist fram som bevis. Den vog ein halv våg (rundt 9 kg).

Tenestejenta Marte hadde for lengst gått til sengs då vessane kom, men ho vakna av bråket, vart avskremd og sprang over til forpaktarhuset medan ho gret og rop-te høgt om hjelp. Forpaktaren Ole vart med henne og kom tidsnok til å sjå at Brynild Almeland «hoppede omkring i adskillige Baader nede ved Bryggen, og tog en halvtønne og kastede op i Trappen, hvorfra den faldt ned i Søen igjen». Det var så mykje støy at Ole ikkje hadde fått med seg orda som var brukte.

Etter all aktiviteten kjende dei fire vessane på at dei var blitt tørste. Dei rop-te opp og spurte om dei kunne få drikke? Ja, var svaret frå verten, som hadde samla forsterkningar. I ettertid hevda verten at invitasjonen berre var ei taktisk øving for å narre vessane på land for å få dei arresterte. «Hvilket da det kom til Stykket, dog Ingen vovede at foretage». Tvert imot, så snart vessene

kom på land svikta motet dei som tok imot dei og verten og «de øvrige Folk flygtede deels op i Marken og deels op i Huset». Berre vertinna vart att.

Verten hevda at dei fire vessane hadde tvinga til seg øl og brennevin. Men det var verten som hadde invitert og vertinna som hadde skjenka øl og brennevin til dei. Vessane kom i god stemning, «hvorefter de sprang op paa Borde og Bænker og gjorde en skrækkelig Støi». Då var dei nøgde, gjekk nok ein gong attende til båten, og no drog dei heim.

Etter kvart som lyden av åretaka fortok seg, kunne nattestilla omsider legge seg over Salhus i morgontimane 1. mai 1836.

Alle 11 vitna til vertskapet var samstemte, både om bråket og øydeleggingane.

Den alternative versjonen

Vessane sat og hørte på alle vitnemåla. Truleg har dei rista på hovuda rett som det var, og kan hende flira dei litt innimellom etter kvart som dei vart minna på alt som hadde gått føre seg. Så fekk dei ordet.

Nils var førstemann ut. Han sa han var 31 år gammal og hadde vore garnisons-soldat i Bergen i sju år til han vart dimittert for to år sidan. Dei siste to åra hadde han ikkje vore i fast teneste, ikkje fordi han ikkje ville, men fordi ein verken på Voss eller andre stader kunne få feste seg i teneste. Vintrane hadde han vore heime hos faren, og somrane hadde han vore på Nestås. Heime var dei 10 søsken, så der var det trangt. Han hadde kjøpt nokre kjøpmannsvarer, ståltråd og messing i Bergen. Dette hadde han bearbeida og selt vidare. Han

«Bondekarl af Woss», akvarell av Joachim H. Frich (1810-1858)

vedgjekk å ha vore botelagd på Sunnmøre for ulovleg handel, men hadde aldri før vore skulda for vald. Han sa det var verten Horsenius som først vart valdeleg. Etter at han hadde avvist Brynnild og Brynnild hadde protestert hadde verten ikkje berre teke han i trøya. Han hadde puffa han så hardt at Brynnild hadde falle, om ikkje kameratane hadde fanga han opp. Då hadde Brynnild reagert med å puffe attende, men då skreik Horsenius, klaga over smerte og skade og rømde.

Nils nekta for å ha stole spekepølsa og nekta for at det var han som sløkte lyset. Han hadde heller ikkje gjort noko med nokon før han sjølv vart utsett for angrep. Han hadde fått eit slag som var så kraftig at det tvang han ned på kne. Då reiste han seg og slo attende mot angriparen, som straks flykta. Då dei var nede i båten hadde verten kasta stein etter dei. Nils nekta for å ha komme med truslar, og han hadde heller ikkje høyrte at nokon av kameratane hadde gjort det. Ikkje hadde han hatt med seg kniv, og han visste ikkje om at nokon av dei hadde hatt det heller. Nils gav seg god tid med forklaringa og rettsmøtet måtte avsluttast for dagen før Nils var ferdig, så han heldt fram med å forklare seg morgonen etter.

Isak Ukvitno var nestemann i vitneboksen. Han var gardbrukar på Ukvitno og sanna alt det broren hadde sagt om oppstarten til spetakkelet, men la til at han sjølv ikkje hadde teke del i «slaget», bortsett frå at han hadde løfta handa for å verge seg då ein kar prøvde å slå han i hovudet med ei bomme. Nede på brygga hadde han fått to slag i nakken, men

ved hjelp av kameratane var han kommen trygt ned i båten. Sjølv hadde han ikkje slege nokon. Kniv hadde han ikkje hatt med seg. Då dei vart inviterte opp att på land av verten hadde dei bestilt øl og brennevin, og han hadde med sine pengar betalt for alt dei hadde sett til

livs. Vertinna brukte stadig munn og let dei ikkje få drikke i fred. Då hadde Isak til sist spurt om ho ville smake foten hans, men han hadde ikkje sparka etter henne. Han bad om å få presisere overfor retten at Brynnild hadde gjeve tilbod om å betale kva som helst for å få ei seng for natta. Etter Isak si oppfatning hadde ein gjestgjevar plikt på seg til å skaffe sengeplass til dei som ville ha og kunne betale. Isak hadde rett, etter privilegiet skulle gjestgjevaren «holde ... de Reisende med fornøden logemente samt Spise og Drikkevare, til Nødtørftighed og for en billig betaling».

Knut var yngstemann av brørne og 22 år gammal. Han sanna alt som Nils og Isak hadde forklart. Han nekta for å ha hatt kniv med seg, og nekta for å ha teke del i striden mellom «Strilene» og broren Nils. Ikkje hadde han komme med truslar, og ikkje han hadde høvert at nokon av dei andre hadde gjort det heller.

Brynnild var sistemann til å forklare seg. Han var 26 år og heime hos faren på Almeland. Han erklærte seg heilt ut samd med dei tre tidlegare vitna, nekta for å ha teke del i striden, hadde ikkje ytra truslar, og like lite som dei andre hadde han høvert slikt frå kameratane.

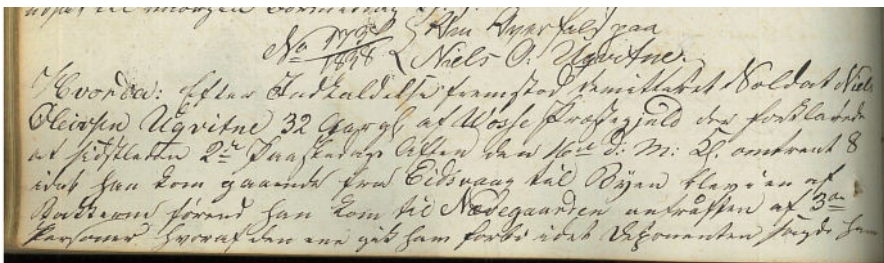
Vitneforklaringane vart deretter leste

opp for vitna, og alle vedkjende seg innhaldet.

Gjestgjevar Horsenius bad om ordet. Han kjende seg framleis utrygg og spurte om ikkje dei fire vessane kunne frakstast til rådstuarresten i Bergen og sette fast der. Han ville og ha ei erklæring frå dei fire om at dei ALDRI oftare skulle vise seg i Salhus. Dommaren avviste begjæringa om fengsling, og viste til futen for kravet om besøksforbod.

Utskrifta av avhøyret vart send til amtmannen, som skulle vurdere om det skulle reisast straffesak, men vi ser ikkje meir til denne saka. For amtmannen, futen og dommaren var spørsmålet: Kva var bevist? Vitna hadde forklart om øydeleggingar, skrik og spetakkel, men ingen hadde vore i stand til å peike konkret på kva det var vessane hadde gjort, og endå mindre kven som var gjerningsmann. Dei fire vessane hadde fortalt at dei hadde vorte provoserte og at dei ikkje hadde reagert fysisk før etter at dei sjølve var angripne.

Gjestgjevar Horsenius heldt fram med å vere redd. Då Johannes Fossmark i 1843 fekk festesetel for tomt til fargeri i Salhus vart han som del av kontrakta pålagt å «være behjelpelig hos Gjestgiveren dersom nogen Uorden med Fremmede maatte indtræffe».

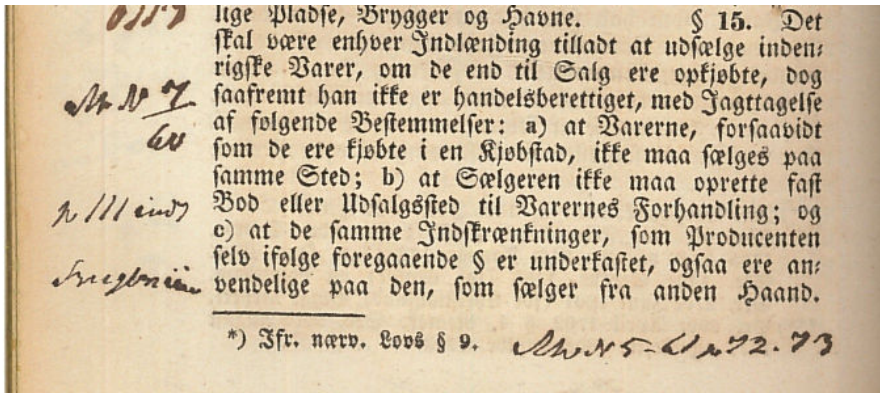
«Om Overfald paa Niels O. Uqvitne», sak 173/1838 for politimeisteren i Bergen.

Eit mystisk overfall ved Eidsvåg

På dagen to år etter slaget i Salhus dukka namnet til Nils Ukvitno opp i fleire landsdekkande aviser. Han var hovudpersonen og offeret i ei sak om eit mystisk overfall og ran. Presisjonen i meldinga som kom i avisene var ikkje god og dei lokalkjende rista nok på hovudet då dei kunne lese at Nils hadde vore på kveldstur frå Bergen til «Eidsvoll». Han kom frå Eidsvåg i forrykande uveir om kvelden rundt åttetida andre påskedag 1838. I bakkane opp mot Nevengården kom tre menn opp på sida av han. «Her kommer en Voss», hørde han ein av dei seie før dei gjekk laus på han. Medan han var i tak med den eine, fekk han nokre tunge slag i hovudet av ein av dei andre. Han svima av og var borte ei stund, og då han kom til seg sjølv att og fekk stabla seg på beina, plukka opp hatten og vottane og kjende etter korleis det stod til, oppdaga han at lommeboka var vekke. Den hadde han hatt under kledda hengande etter ei snor om halsen.

Overfallsmennene hadde snitta opp kledda hans og teke boka og pengane. Han var fortumla, men kom seg heim til lo-sjiet i Strandgata og kom seg i seng. Neste morgon nemnde han for verten kva han hadde vore utsett for, og verten insisterte på at han med ein gong måtte melde frå til politiet. Nils sa han var i sterk tvil. Han trudde ikkje at han nokon gong ville få att pengane som var borte, og ville det ikkje koste han meir pengar om han gjekk til politiet? Rykta tok til å gå, og etter at politiet hadde fått nyss i historia, kalla dei Nils inn til avhøyr.

Nils møtte på politikammeret 25. april, men var lite meddelsom. Overfallsmennene hadde han lite å fortelje om. Han kjende dei ikkje og då han vart beden om å komme med signalement, sa han berre at dei såg ut som arbeidsfolk i søndagsdrakt. Han hadde registrert at dei var middels høge, men hevda den eine var noko mindre enn dei to andre. Han visste heller ikkje sikkert kor mykje pengar han hadde hatt på seg, men rekna med det kunne ha vore rundt 150

Lov om handel 8. august 1842, § 15 «Det skal være enhver Indlænding tilladt at udsælge indenrigske Varer».

dalarar. Alt var i småsetlar, sa han, så det var ikkje noko for politiet å leite etter.

Politiet var lite imponert over det dei fekk høyre. Nils hadde vore i Bergen som verva soldat i fulle sju år, og kjende byen og tilhøva der godt. Politibetent Opheim var vossing og

hadde gjort soldatteneste saman med Nils og kjende han godt. Det var Opheim som fekk oppgåva med å finne ut av det merkelege ranet, og han hadde engasjert seg i saka straks han fekk høyre om overfallet. Då prøvde han å kontakte Nils, som tydeleg «med Flid» hadde unngått han. Dei som kjende Nils trudde han var redd politiet «ville tage Anledning til at angribe ham for ulovlig Handel», og at det var grunnen til at han ville ha så lite med politiet å gjere som mogeleg. Meir fekk ikkje politiet vite. Hadde han dikta opp alt saman? Avhøret vart slutta, og saka arkivert.

Etterspel

Futen fann ikkje grunn til å følgje opp saka om «uordener i Salhus», men han hadde fått nokre interessante opplysningar om at Nils dreiv med handel og kalla seg handelskar. Slikt kunne vere i strid med dei eldgamle privilegia til Bergen og straffbart. Futen sette difor i

Vossevangen.

gang etterforskning, og seinare i 1836 vart det halde «indkvisitionsforretning» hos Nils. Undersøkinga avslørte at Nils slett ikkje var den einaste handelskaren på Voss! I 1838 vart 39 vossingar dømda for ulovleg handel.

Dommen mot Nils Ukvitno vart avsagd på Voss 11. august 1838. Sidan han var bøtelagt for slikt tidlegare, risikerte han 16 spd. i bot. Men dommaren gav uttrykk for sympati. Nils hadde søkt seg teneste, men ikkje fått, og noko måtte ein få leve av. Dessutan var det knapt til skade for dei som budde ute på landet, om dei fekk tilbod om å kjøpe varer. Nils fekk 4 spd. i bot, og i tillegg måtte han dekke sakskostnadene. Mellom dei andre vossingane som fekk dom for ulovleg handel same året, var broren Knut og Brynnild Almeland. Kvar av dei måtte ut med 3 spd i bot i tillegg til sakskostnader.

Det var ikkje berre vossingane og dommaren som såg det urimelege i å straffe folk som gjennom ærleg arbeid forsøkte

å skaffe seg mat på bordet. På Stortinget var det fleirtal for å gjere slutt på byane sine gamle monopolrettar på handel, og ved den nye handelslova i 1842 (§ 15) vart det slege fast at ALLE innfødde nordmenn hadde lov til å handle med varer som var laga i Noreg, utan omsyn til om dei hadde skaffa seg formel handelsrett eller ikkje. Ingen skulle lenger kunne straffast for å reise rundt som handelskarar («omførselshandel»). Men dei måtte ha handelsrett om dei skulle sette opp fast bod eller utsalsstad, og dei skulle heller ikkje kunne selje varene i same kjøpstaden der varene var kjøpte.

Nils gifta seg i 1840 og kjøpte same året gard på Grimestad på Voss for 850 spd. Han var gardbrukar nokre år, men så gjorde han som så mange andre på den tida, han tok til å drøyme om Amerika. Våren 1850 realiserte han draumane. Han selde garden til svogeren for 400 spd. (tilsynelatande dårleg handel!) og utvandra med kone og tre born.

Saman med meir enn 100 andre vossingar steig dei om bord i «Kong Sverre» i Bergen ved månadsskiftet april/mai 1850 og vende ryggen til Noreg for siste gong. Etter 11 vekers seilas gjekk dei i land i New York 12. juli. Nils og familien hans reiste vidare til Illinois, og fekk seg seinare farm i Woodstock, like nordvest for Chicago og der budde dei til Nils døydde i 1874. Sonen Isak var 9 månader gammal då dei reiste frå Noreg. Han må ha vore minst like djerv som faren, for under borgarkrigen melde han seg som soldat i Illinois kavalleriregiment og var knapt 16 år gammal og veteran då freden kom sommaren 1865.

Kjelder:

Sorenskrivaren i Nordhordland, l.D.c. 1 Ekstrarettssprotokoll offentlege saker 1829-1839, fol. 433a, Statsarkivet i Bergen (SAB).

Sorenskrivaren i Nordhordland l.N.a. 24, Sivile og offentlege saker 1836, SAB.

Sorenskrivaren i Hardanger og Voss, l. A.g. 13, tingbok for Voss 1837-1842, fol. 102a, SAB.

Politimeisteren i Bergen, Forhøyringsprotokoll 33, 1837-1839, fol. 135b, SAB.

Gerhard B. Naeseth: Norwegian immigrants to the United States: a biographical directory, 1825-1850. Vol. 5, 1850. (2008.), s. 50.